

Šoková terapie vs. gradualismus případová studie: Bulharsko a ČR

Libor Žídek, v.2

Abstrakt:

There is still an ongoing interesting discussion in economic literature between proponents of gradualism and the shock therapy that were applied during the transformation process. In the paper, we analyse one of the lesser known examples of the slower pace of the transformation – the case of Bulgaria. The aim of the article is a basic comparison of the transformation development between this Balkan country and the Czech Republic. We first of all sum up the discussion about shock therapy and gradualism as the theoretical background of the paper. Then we concentrate on the situation at the end of the communist regime – as the starting condition for the transformation process. Our next step is a short evaluation of the political development. This part is enormously important because it shows political difficulties in Bulgaria that had direct impact on the transformation. The main part of the paper is devoted to applied economic policy. We show the postponing of the real economic reforms that led to a total economic collapse connected with hyperinflation in 1997. The economic recovery was linked with establishing of the currency board that stabilized economic conditions in the country. In the final part we compare economic results (the main economic indicators) in both of the countries during the whole transformation period. Our primary focus is (in the whole paper) mostly on the development in Bulgaria and we use the Czech Republic as the base for the comparison. Generally, we would like to add to discussions about gradualism and the shock therapy one example that shows that there are cases of slower (gradual) transformation that ended with economic disaster and that needed to be solved by steps similar to the shock therapy.

Spor mezi zastánci šokové terapie a gradualistické transformace nebyl vyřešen a je stále živý. Tento článek by rád argumentoval, že zastánci gradualismu často poukazují pouze na pozitivní příklady zemí (typicky Čínu či Slovinsko), které postupovaly gradualisticky. Na jejich základě potom argumentují, že gradualismus dosáhl lepších hospodářských výsledků (zejména vyššího hospodářského růstu, bez nárůstu nezaměstnanosti). Na následujících stranách bychom rádi připomenuli méně pozitivní případ transformace Bulharska. Cílem textu je základní srovnání ekonomické transformace v České republice a Bulharsku. Vybrali jsme příklady dvou zemí – v jedné byla uskutečněna víceméně šoková terapie a druhá postupovala de facto gradualisticky. Toto srovnání se zaměří zejména na vývoj v Bulharsku a ČR slouží jako určitý benchmark. Autor také předpokládá, že transformační proces v ČR je čtenářům všeobecně znám a proto mu věnuje omezený prostor. Za transformační období označíme obecně dobu od počátku 90. let do vstupu zemí roku 2004.¹ V tomto roce ČR vstoupila do EU a Bulharsko uzavřelo přístupová jednání. Vstup do EU považujeme za přirozený milník politického a hospodářského vývoje, ke kterému se upínalo úsilí politické i ekonomické transformace.

Struktura článku odráží sledovaný cíl. Nejdříve se krátce zaměříme na obecné rozlišení mezi gradualistickým přístupem a šokovou terapií. Pak provedeme srovnání výchozí situace v obou

¹ V několika případech jsme uvedli v tabulkách či grafech údaje za delší časové období, pokud nám přišly pro čtenáře zajímavé.

zemích, protože tato situace značně determinovala následný průběh transformace. Krátce zmíníme politický vývoj v obou zemích, protože ten určoval vládám mantinely hospodářské politiky. V hlavní části textu se zaměříme na srovnání uskutečňované hospodářské politiky ve sledovaném období a na následné porovnání hospodářských výsledků. V závěru vyvodíme z předchozí analýzy obecné závěry.²

Šoková terapie vs. gradualismus

Spory o tempo ekonomických reforem se na počátku 90. let odehrávaly prakticky ve všech zemích. Charakteristickým rysem šokové terapie bylo rychlé uskutečnění základních ekonomických reforem v podobě – cenové liberalizace, liberalizace zahraničního obchodu, celkové deregulace hospodářství, (v některých případech) privatizace a to za souběžného uplatňování restriktivní fiskální a monetární politiky. Tyto kroky dohromady tvořily určitý celek. Byl možný pomalejší postup privatizace (Polsko vs. ČR), ale nutnou podmínkou pro úspěšnou šokovou terapii byla určitě měnová a fiskální restrikce, které měly stabilizovat hospodářský systém. Obecným cílem měl být co nejrychlejší přechod k tržnímu systému. Proti tomu zastánci gradualistického přechodu k tržnímu hospodářství se domnívali, že šoková terapie se sebou přinese příliš velké náklady pro ekonomiku, v podobě velkého poklesu HDP, růstu nezaměstnanosti a inflace. Gradualisté dále argumentovali, že těmto nákladům je možno se vyhnout pomalejší tempem transformačního procesu. Zejména usilovali o pomalejší postup liberalizace zahraničního obchodu a cen a postupnou privatizaci. Ale jak připomíná Krkoška (1999) gradualismus nebyl nikdy jasně definován a stejně tak i Kožušník (1997) upozorňoval, že nikdy neexistovala konzistentní teorie gradualismu. Podobně je ovšem možno argumentovat i ohledně implementace šokové terapie – například Marangos (2003). Obecně o nejednoznačnosti základních termínů píše například Beaulier (2005).

V praxi se jako jeden z klíčových momentů jeví přístup k podnikům. Zastánci šokové terapie chtěli zkonstatěle státní podniky vystavit domácí i zahraniční konkurenci. A proto usilovali o otevření domácího trhu, pokud možno omezení subvencí a uskutečňování restriktivní hospodářské politiky. Obecně se také domnívali, že stav podniků je kritický.³ Oproti tomu zastánci gradualistického pojetí měli obavu, že státní podniky nebudou schopny se rychle adaptovat na tvrdé podmínky tržního režimu a chtěli dát podnikům delší čas na zlepšení svého postavení. Proto měla zůstat delší dobu zachována ochrana domácího trhu, měly zůstat subvence, hospodářská politika neměla být příliš restriktivní a k privatizaci (standardními metodami) mělo dojít až po restrukturalizaci podniků. Více o diskusi mezi zastánci šokové terapie a gradualismu například Židek (2006).

Tyto obecné přístupy k charakteristice transformačního procesu ovšem vedly ke značně odlišným praktickým realizacím. Příklady zemí aplikující šokovou terapii jsou poměrně jasné – například Polsko a nebo Československo.⁴ Příklady zemí jdoucích cestou gradualismu jsou výrazně problematičtější. Tuto skutečnost si můžeme ukázat na příkladu Maďarska, které bylo (zejména v první polovině 90. let) považováno za gradualisticky postupující zemi (Holman, 2000). Nicméně v Maďarsku byla v té době uskutečněna masivní vlna bankrotů, která de facto očistila maďarskou ekonomiku od ztrátových podniků. Pokud došlo k bankrotu

² Naše srovnání naráží na některé problémy. V první řadě je problematické definovat oba postupy – gradualistický (a do určité míry) i šokovou terapii. Dalším zjevným problémem jsou rozdílné výchozí podmínky (viz dále). A (technické) problémy vznikly se získáním konzistentních dat a také s omezeným rozsahem příspěvku, který neumožňuje hluboký náhled do transformačních procesů v obou zemích.

³ Například Třiska (2002) uvádí studii, dle které mělo být v této době 80 % podniků technicky v bankrotu.

⁴ I mezi zeměmi aplikujícími šokovou terapii byly pochopitelně rozdíly – například v postupu privatizace.

podniků, které tvořily 10 % výstupu maďarské ekonomiky, pak dle názoru autora nejde považovat tento postup za gradualistický a spíše za značně „radikální“. Vedle toho je potřeba zdůraznit, že Maďarsko uskutečnilo řadu ekonomických reforem ještě před změnou režimu v roce 1989 a že dost dobře ani nemohlo provádět šokovou terapii v tom charakteru, jak byla uplatňována v Československu či Polsku. Za jiný příklad gradualismu se považuje Čína, která má ovšem z pohledu autora zcela zásadní výhodu v totalitním komunistickém režimu, který umožňuje prosazovat reformy libovolným způsobem bez ohledu na případnou politickou podporu. Autor tohoto příspěvku by rád argumentoval, že máme další (skryté) příklady gradualistického postupu – například Rumunsko či právě Bulharsko, které bohužel nedosahovaly zdaleka pozitivního hospodářských výsledků, a které jsou přitom zastánci gradualismu systematicky opomíjeny. V obou případech přitom vlády na počátku transformace postupovaly opatrně – v případě Rumunska přímo deklarovaly snahu o „třetí cestu“. V případě Bulharska, jak uvidíme následně, sice nejdříve provedly několik radikálních kroků – v zápětí od nich ovšem ustoupily a prakticky nikdy se nesnažily o nutnou podmínku šokové terapie v podobě restriktivní fiskální a monetární politiky.

Diskuse ohledně výsledků šokové terapie a gradualismu není u konce – proponenti gradualismu poukazují zejména na mimořádné čínské hospodářské výsledky (například Stiglitz, 1998, McMillan, 2004). Podobně i například Kolodko (2005) se stále domnívá, že Polsko mohlo dosáhnout lepších hospodářských výsledků, pokud by aplikovalo gradualistická doporučení. Silně proti šokové terapii vystupuje například Marangos (2005). Vedle toho například Havrylyshyn (2004) nebo Gros a Steinherr (2004) se domnívají, že šokové terapie ve střední Evropě byly úspěšné. A podobně i Wyplosz (2000) píše, že důkazy svědčí pro správnost užití šokové terapie.

Po obecném seznámení se základy sporu o gradualismus a šokovou terapii se nyní zaměříme na krátkou charakteristiku výchozí situace v obou zemích – Bulharsku a ČR – na konci období centrálního plánování.

Ekonomická situace v 80. letech

Bulharské hospodářské výsledky v 80. letech měly klesající trend tak jako v ostatních centrálně plánovaných ekonomikách. Tyto výsledky byly v příkrém rozporu s výsledky v úvodní fázi socialistické vlády po uchopení moci komunistickou stranou, kdy se dařilo dosahovat vysokých temp růstu produktu, tak jak můžeme vidět v následující tabulce. Nicméně například Troxel (1995) argumentuje, že celkově mohli Bulhaři hospodářský vývoj po 2. světové válce vnímat relativně pozitivně, protože došlo ke značnému zvýšení životní úrovně a charakter země se změnil z agrární na průmyslovou. Toto pozitivní vnímání mohlo být významné pro následný průběh transformačního období. Aktuální hospodářská situace na podzim 1990 však byla dle Troxela (1995) velmi dramatická, protože se tvořily dlouhé fronty na základní potraviny a to i v situaci fungujícího přidělového systému.

Tabulka č. 1: Hospodářský růst vyjádřený ve formě hrubého materiálního produktu (NMP)⁵ a HDP (odhad dle CIA) v % v Bulharsku 1949-1989

	1949-52	1953-57	1958-60	1961-65	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85	1986	1987	1988	1989
--	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	------	------	------	------

⁵ Hrubý materiální produkt byl ukazatel, který se používal ve statistickém vykazování v centrálně plánovaných ekonomikách. Zásadní rozdíl plynul zejména v omezeném započítávání sektoru služeb. Více například Vintrová (2006).

NMP	8,4	7,8	11,6	6,7	8,8	7,8	6,1	3,7	5,3	4,7	2,4	-0,3
HDP (CIA)						7,5	1,0	0,9	4,8	-1,0	0,9	-0,1

Zdroj: Jeffries, *Socialist Economies and the Transformation to the Market*, 2003

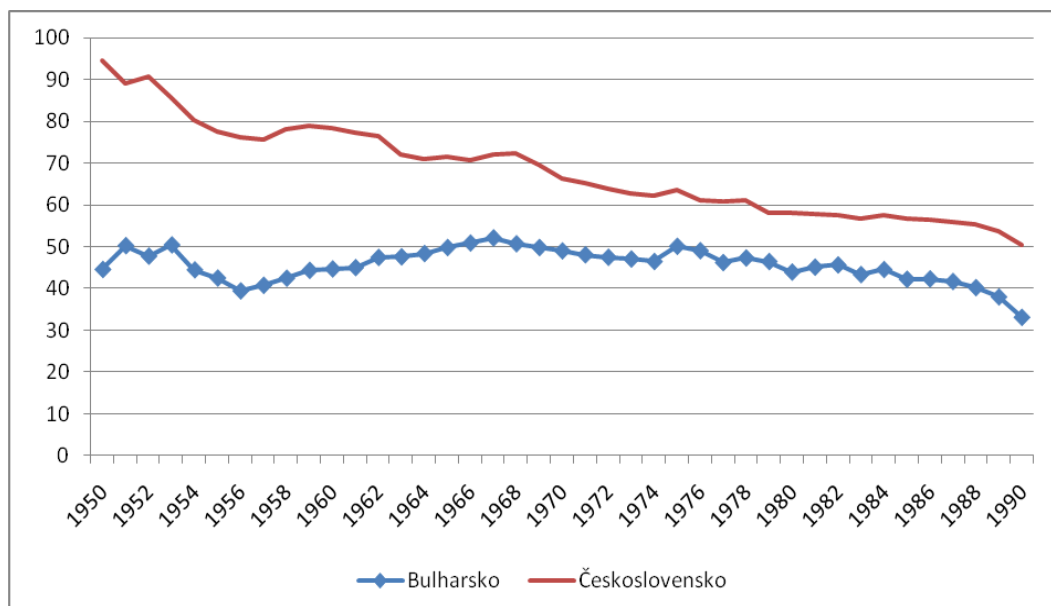
Bulharsko zůstávalo relativně málo vyspělou zemí. HDP na osobu dosahovalo v roce 1989 dle MMF (World Outlook Database, 12. 7. 2011) měřeno paritou kupní síly přibližně 7 500 amerických dolarů (Německo ve stejném roce cca 16 900 dolarů), což byl ovšem strmý nárůst ze 3 800 dolarů v roce 1980. O relativně malé vyspělosti svědčila i zaměstnanost dle sektorů, kde v zemědělství stále pracovalo téměř 19 % pracovníků, v průmyslu přibližně 46 % a ve službách 35 % (IBRD, 1991). Státní podniky vytvářely v roce 1988 97,9 % průmyslové výroby, družstva 2 % a soukr sektor 0,1 %; zaměstnanost dle těchto tří skupin byla 93,5 %, 5,7 % a 0,8 % (IBRD, 1991). Vládní výdaje ku HDP tvořily asi 60 % a subvence odpovídaly přibližně 25 % výdajů (IBRD, 1991)!

Hospodářské reformy byly v období 80. let jen velmi omezené. Celkově se mírně zvýšila volnost podniků v hospodářském rozhodování a omezil se i počet povinných indikátorů vyžadovaných plánovacím centrem. Ale situace byla zcela nesrovnatelná například s reformami v Maďarsku. Iankova (2002) se dokonce domnívá, že Bulharsko byla jediná země východního bloku, která se za celou dobu centrálně plánované ekonomiky v žádném směru nepokusila odchýlit od sovětských direktiv.

Problematické byly i další makroekonomické indikátory bulharské ekonomiky. Ve druhé polovině 80. let došlo zejména k nárůstu zahraničního dluhu – poměr dluhu ku exportu se zvýšil z 80 % v roce 1985 na 227% v roce 1989. Polovina zahraničního dluhu byla denominována v amerických dolarech (IBRD, 1991). Pro následný vývoj bylo také důležité, že došlo ke značnému nárůstu objemu měnových agregátů a k monetizaci vládních rozpočtových deficitů. A měli bychom také zdůraznit mimořádně velkou závislost zahraničního obchodu na zemích RVHP a zejména potom SSSR i skutečnost, že objem obchodu v 80. letech klesal (Iankova, 2002).

Situace v Československu byla v některých aspektech podobná situaci v Bulharsku. Politická situace byla značně rigidní a hospodářské výsledky se zhoršovaly. Dlouhodobé trendy můžeme vidět v následujícím grafu.

Graf č. 1: Srovnání HDP na osobu v Bulharsku a Československu, Rakousko = 100



Zdroj: Maddison, Historical Statistics - <http://www.ggdc.net/maddison/> (11. 10. 2008)

Na rozdíl od Bulharska v Československu nebo alespoň v české části federace převládalo přesvědčení o zaostávání po 2. světové válce, které je patrné z předchozího grafu. Československo přesto dosahovalo relativně vyššího ukazatele HDP na osobu. Ani v jedné ze zemí v 80 letech nedocházelo k reformám na mikroúrovni. Rozdíly, mezi nimi byly zejména ve stabilitě makroekonomického prostředí, protože Československo mělo všechny základní makro-ukazatele v rámci rovnováhy – tj. deficity veřejných financí, veřejný dluh i inflace byly relativně nízké, měnový převis sice existoval, ale nedosahoval zdaleka rozměrů jako v Bulharsku. Zahraniční obchod byl plánován a byl udržován v rovnováze, tj. nevznikal větší deficit obchodní bilance a běžného účtu platební bilance. Československo tak mělo v důsledku z pohledu makroekonomické stability proti Bulharsku v počátečním období transformace značnou výhodu.

Politický vývoj

V Bulharsku byl generálním tajemníkem komunistické strany od roku 1954 Todor Živkov (1911-1998).⁶ Jeho vláda padla v reakci na velké demonstrace v listopadu 1989. Iankova (2002) však uvádí, že revoluce v Bulharsku byla iniciována spíše zevnitř komunistické strany – šlo tak vlastně o palácový převrat než o revoluci. Cílem nebylo zničení socialismu, ale jeho jemná kontrolovaná změna – nová elita nechtěla jít se svojí politikou za Gorbačovův model glasnosti a perestrojky. Po převratu však následovaly další demonstrace a nakonec došlo k vypsání svobodných voleb.

Volby se uskutečnily v polovině roku 1990. Vyhrála je post-komunistická Bulharská socialistická strana (BSS), která slibovala zachování sociálních jistot. Povolební politická situace však byla velmi křehká. Byla sice přijata nová ústava, ale opozice vytvářela na socialistickou vládu značný tlak a v říjnu 1990 došlo ke generální stávce, která znamenala pád vlády. Následně byl premiérem dočasné koaliční vlády ustaven Dimitar Popov. Na podzim 1991 se odehrály předčasné volby. Zvítězil opoziční Svaz demokratických sil (SDS), ale ten byl schopen vládnout jen s podporou turecké menšiny.⁷ V čele vlády stanul Philip Dimitrov. Vláda padla, když v prosinci 1992 přišla o podporu zmiňované turecké menšiny. Až do dalších voleb v roce 1994 vládly dva úřednické kabinetů – většinu období byl premiérem Lyuben Berov.

Volby v roce 1994 vyhrála opět post-komunistická BSS, která slibovala eliminaci negativních dopadů transformace. Dimitrov (2001) píše, že i většina bulharských akademických kruhů v té době přičítala problémy ekonomiky příliš silné fiskální a monetární restrikcí. Příkladem může být Angelov (1996), který argumentoval, že: „restriktivní měnová a fiskální politika měly být proti-inflační, ale byly pro inflační“. Autor se také domníval, že obavy z deficitu veřejných financí byly přehnané a že neexistuje úzká vazba mezi deficitem a inflací. Není potom překvapivé, že pokud byly takové názory rozšířeny i mezi akademickou obcí, pak běžná veřejnost mohla jen s obtížemi chápat podstatu bulharských ekonomických problémů. Premiérem vlády BSS se stal Zhan Videnov.

⁶ Živkov byl v roce 1992 odsouzen na 7 let do vězení za korupci. V roce 1996 byl propuštěn do domácího vězení, kde v roce 1998 zemřel.

⁷ Přibližně 9 % bulharské populace se hlásí k turecké menšině. Vztahy s většinovou populací byly v průběhu doby složité. Zasáhla je zejména silná asimilační kampaň ve 2. polovině 80. let, která nutila Turky ke změně jmen. V důsledku došlo k obrovské emigrační vlně čítající přibližně 300 000 lidí, kteří v roce 1989 směřovali do Turecka. Po pádu komunistického režimu a zlepšení postavení turecké menšiny se polovina těchto emigrantů vrátila zpět.

Vláda BSS skončila naprostým kolapsem ekonomiky, o kterém píšeme v následující kapitole. Strana se vzdala moci na počátku roku 1997 a do voleb vládl úřednický kabinet. Další volby v květnu 1997 vyhrál s velkým náskokem Svaz demokratických sil. Vláda pod vedením premiéra Ivana Kostova provedla radikální ekonomickou reformu. Ve volbách v roce 2001 potom zvítězilo Národní hnutí Simeona II a bývalý král se stal premiérem, který dovedl zemi v roce 2004 do NATO. Ke vstupu země do EU došlo 1. 1. 2007, to již ovšem opět vládla BSS, která zvítězila ve volbách v roce 2005.

Vidíme, že bulharské vlády do roku 1997 byly slabé a jejich pád byl de facto pravidlem. Následně se situace stabilizovala a premiéři byli schopni vládnout celé funkční období. V Československu resp. České republice byla situace obrácená, protože vlády do roku 1997 byly relativně stabilní. V následném období vládl menšinový kabinet a další koaliční vlády měly v parlamentu jen velmi omezenou většinu.

Hospodářská politika

V kapitole budeme analyzovat základní reformy provedené v Bulharsku. Kapitulu rozdělíme do několika období a pro každé vždy krátce připomeneme i reformní kroky v České republice (resp. Československu). V kapitole se také pozastavíme u některých hospodářských výsledků, pokud tyto dokládají hospodářské změny. Celkový přehled dosažených hospodářských výsledků je však předmětem následující kapitoly.

Období 1990- 1993: transformační recese

Bulharská ekonomika se na počátku roku 1990 nacházela v hluboké ekonomické krizi. Již v březnu 1990 vláda vyhlásila moratorium na splácení zahraničních dluhů, což se pochopitelně negativně projevilo na přístupu k zahraničním půjčkám. Cílem vlády byla proto snaha stabilizovat rozpočet a měnu, krotit černý trh a řešit problémy s nedostatkem zboží. Spolu s liberalizací politického prostředí došlo i k určitým institucionálním změnám – zejména k eliminaci omezení na zakládání soukromých podniků a limitů na počty pracovníků v soukromé sféře.⁸ Již od počátku roku mělo Bulharsko také dvojstupňovou bankovní soustavu. Nová socialistická vláda vzešlá z voleb v polovině roku 1990 neusilovala o zásadní ekonomické reformy. Uzákoonila však indexaci mezd, penzí a rodinných přídatků dle měsíční inflace. V průběhu celého roku také docházelo k velmi gradualistické liberalizaci cen. V první polovině roku 1990 bylo liberalizováno asi 20 % velkoobchodních a 10 % maloobchodních cen (většina v zemědělství) – (Touche a kol., 1993). K růstu některých cen došlo i ve druhé polovině roku a celkově se maloobchodní ceny zvýšily asi o 70 %. Deficit rozpočtu dosáhl 8,1 % HDP! Bristow (1999) uvádí, že v době vlády BSS docházelo k neformální (divoké) privatizaci a ke korupci. Nutno podotknout, že některé problémy země měly mezinárodní příčiny – na vývoji se negativně podepsal zejména šok z rozpadu RVHP. Dimitrov (2001) píše, že tento rozpad zapříčinil kumulovaný pokles HDP o 15 %. Na této skutečnosti se podepsala zmiňovaná vysoká závislost Bulharska na východních trzích. Země celkově v roce 1990 zaznamenala rekordní deficit zahraničního obchodu ve výši 785 milionů dolarů a devizové rezervy se snížily na 200 milionů dolarů. HDP celkově pokleslo o více jak 9 %.

První pokus o reálné reformy uskutečnil úřednický kabinet Dimitara Popova. Reformní program byl důsledkem dohody 15 politických stran, která vyústila v dokument nazvaný Dohoda o poklidné transformaci k tržní ekonomice. I přes název byl program reformem poměrně radikální. Program se začal realizovat od 1. 2. 1991. Zahrnoval liberalizaci cen a úrokových sazeb a striktní kontrolu půjček. Souběžně měla vláda usilovat o stabilizaci

⁸ O významu institucionálních změn například Kouba (2010).

životního standardu na rozumné míře. Praxe programu nezahrnovala integrální součásti šokové terapie v podobě restriktivní fiskální a monetární politiky. Program byl podporován Mezinárodním měnovým fondem. K 1. únoru bylo uvolněno asi 70 % cen a administrativně určené ceny se zvýšily čtyřikrát (Borensztein a kol., 1995). Devizový kurz byl sjednocen⁹ a za kurzový režim byl zvolen floating a to zejména proto, že centrální banka na konci roku 1990 reálně neměla téměř žádné devizové rezervy. Bulharské leva bylo devalvováno o 90 % vůči americkému dolaru a byla zavedena vnitřní směnitelnost (Dimitrov, 2001). V monetární politice byly jako hlavní nástroj uplatňovány úvěrové stropy (Mihov, 2001), každá banka měla určenou kvótu pro růst úvěrů. Po jejím překročení se zvýšily požadavky na bankovní rezervy. Úrokové sazby byly sice vysoké – 50 – 70 %, ale v důsledku vysoké inflace byly reálně sazby záporné a těžko tak považovat monetární politiku za restriktivní. Souběžně došlo k eliminaci většiny kvantitativních omezení v zahraničním obchodě.

K významným změnám došlo ve fiskální oblasti. Byla sjednocena daň na zisky podniků na 40 % a subvence se snížily z 15 % na 4 % HDP. S hospodářským poklesem a reformami však došlo ke snížení daňových příjmů. Jediná možnost, jak udržet rozpočet v přijatelném stavu bylo snížení sociálních výdajů, ale to bylo politicky nepopulární a proto k němu nedošlo. Rozpočet skončil schodkem 4,5 % HDP, s tím, že výdaje na dluhovou službu tvořily 9,3 % rozpočtu (Markiewicz, 2003). Hlavním problémem ovšem bylo monetární financování části deficitu (Mihov, 2001). Veřejný dluh v tomto roce přesahoval 100 % HDP (Markiewicz, 2003). V květnu došlo k dohodě s Pařížským klubem ohledně restrukturalizace dluhu a jeho rozložení na následujících 10 let (Touche, 1993). Vláda se pokusila i o první náznak malé privatizace – o prodej drobnějšího majetku (jako například benzínových pump), ale tato privatizace se nezdařila kvůli nejasnému právnímu statutu majetku (Bristow, 1999).

HDP zaznamenal v roce 1991 velký pokles o téměř 12 %, kdy se propadly prakticky všechny složky – spotřeba, investice, vládní výdaje i zahraniční poptávka. Stattev (2001) dokonce uvádí, že průměrná domácnost byla nucená utrácet úspory. Souběžně dosáhla meziroční inflace na konci roku 333 % (EBRD, 29. 4. 2009). V praxi došlo k velkému cenovému skoku v únoru – 123 % a v březnu – 50 %; a následně se růst cen snížil na jednociferné hodnoty (Touche, 1993). Vláda sice zavedla v prvním pololetí regulaci mezd, ale následně se snažila zajistit podporu veřejnosti jejich nerealistickým růstem – reálné mzdy přesto výrazně propadly – Borensztein a kol. (1995) uvádí, že propadl dosáhl ve státních podnicích 40 %. Počet nezaměstnaných se zvýšil z 65 tisíc na konci roku 1990 na 419 tisíc v prosinci 1991 (Dimitrov, 2001) – tj. z 1,6 % na 10,5 % pracovní síly. Velký propad zaznamenal obchod s RVHP, který se měl dle Touche (1993) snížit o 70 %. I absolutní propad obchodu byl obrovský – objem exportu se snížil z 8,2 miliardy dolarů v roce 1989 na 3,7 miliardy v roce 1991 (EBRD, 29. 4. 2009). Mimoto na zemi také velmi negativně dopadly mezinárodní sankce na Srbsko, Irák a Lybii (v 80. letech byla Lybie v některých letech třetí nejvýznamnější obchodní partner Bulharska). Touche (1993) uvádí odhady, že sankce uvalené na Srbsko znamenaly pro Bulharsko ztrátu 660 milionů dolarů měsíčně. Langewiesche (1999) odhaduje celkové dopady embarga na Srbsko na bulharskou ekonomiku mezi lety 1992-5 na 8,5 miliardy dolarů. Podobně negativně se projevilo i embargo na Irák. Ten přiznal dluh vůči Bulharsku ve výši 2 miliardy amerických dolarů, který měl být splacen v ropě, ale k těmto transakcím nemohlo dojít v důsledku zavedení embarga (Bristow, 1999).

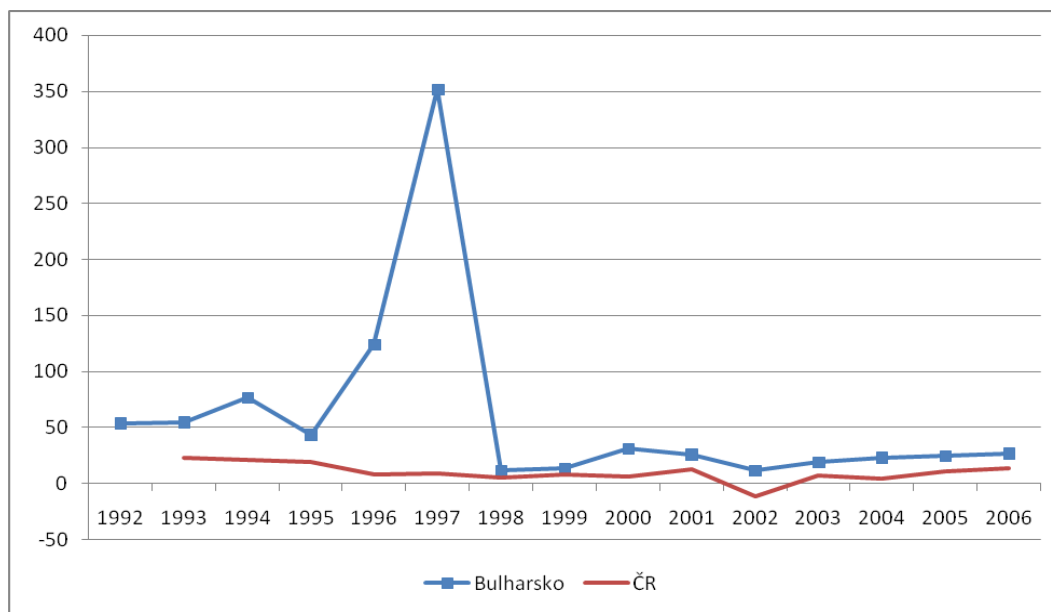
V roce 1992 se neuskutečnily žádné další radikální reformy. A s pádem vlády SDS na konci roku došlo i k zastavení reformního úsilí (Markiewicz, 2003). Již na konci ledna vláda sáhla k dočasnému zmrazení cen 14 komodit – včetně obilí, masa, mléčných výrobků, elektřiny,

⁹ V Bulharsku, tak jako v jiných centrálně plánovaných ekonomikách fungoval systém několika směnných kurzů.

paliv atp (Touche, 1993). Vláda pokračovala ve změnách v institucionálním prostředí a liberalizovala pohyby přímých zahraničních investic. Byl také přijat zákon o centrální bance, který měl zajistit její nezávislost (prakticky byla situace značně odlišná a tento zákon se de facto nedodržel). Vláda také učinila kroky směrem k privatizaci – byl přijat privatizační zákon a ustavena Privatizační agentura. Ta měla na starosti privatizaci velkých firem; menší firmy byly privatizovány relevantním ministerstvem a municipální majetek byl privatizován municipalitou. Zákon umožňoval přímé prodeje, veřejné aukce, veřejný tender a zvýhodněný prodej zaměstnancům a managementu. Prakticky však privatizace téměř vůbec nepostupovala (viz Tabulka č. 7:). Bristow (1999) také píše o diskriminaci vůči zahraničním zájemcům, kdy ministerstva opakovaně porušila uzavřené dohody a bránila privatizaci. O celkovém stavu institucionálního prostředí také svědčí, že do konce roku 1992 nezbankrotoval ani jeden podnik (Dimitrov, 2001). Na druhé straně byl rok 1992 jediným, kdy se vládě podařilo udržet relativně nízký schodek rozpočtu – ve výši necelých 3 % HDP, vnější dluh však dosáhl již 160 % HDP (EBRD, 29. 4. 2009). Ekonomika byla stále v recesi a propad HDP dosáhl 7,3 %, rostla i nezaměstnanost a cenová hladina se zvýšila o více jak 80 %.

Jen o málo nižší byla i inflace v roce následujícím (1993) – přesahovala 70 %. Tento výsledek není obecně překvapující, pokud se podíváme na růst měnového agregátu, který například v tomto roce vzrostl o 55 %. Celkový vývoj je zachycený v následujícím grafu.

Graf č. 2: Procentní změna měnového agregátu M2 v Bulharsku a ČR v letech 1992-2006



Zdroj: European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Selected economic indicators data, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009)

Ekonomický propad zpomalil, ale HDP přesto pokleslo o 1,5 %. Problematické bylo zejména chování státního bankovního sektoru, který poskytoval podporu ztrátovým státním podnikům. Privatizace v této době prakticky neprobíhala – mělo nejdříve dojít k restrukturalizaci podniků a až následně k jejich privatizaci (Dimitrov, 2001). K pokroku tak došlo jen v restitucích a v malé privatizaci. Nevýkonné státní podniky se sebou stahovaly celou ekonomiku. Dimitrov (2001) uvádí, že dluhy podniků vůči dodavatelům se postupně zvyšovaly z 15 % prodejí v prosinci 1990, na 31 % v prosinci 1991 a 67 % v březnu 1993. Tyto dluhy státních podniků v praxi kryla centrální banka, která půjčovala prostředky státním komerčním bankám, a ty je potom poskytovaly podnikům. Na dluh fungovala celá ekonomika včetně veřejných financí. Rozpočtový schodek dosáhl deficitu ve výši téměř 11 % HDP! (EBRD, 29. 4. 2009). Berovův

kabinet musel také sledovat další nárůst nezaměstnanosti na více jak 16 % pracovní síly a to i přesto, že byl přijat nový zákoník práce, který měl zajistit sociální partnerství. Sociální výdaje se přesto relativně zvyšovaly, jak můžeme vidět v následující tabulce.

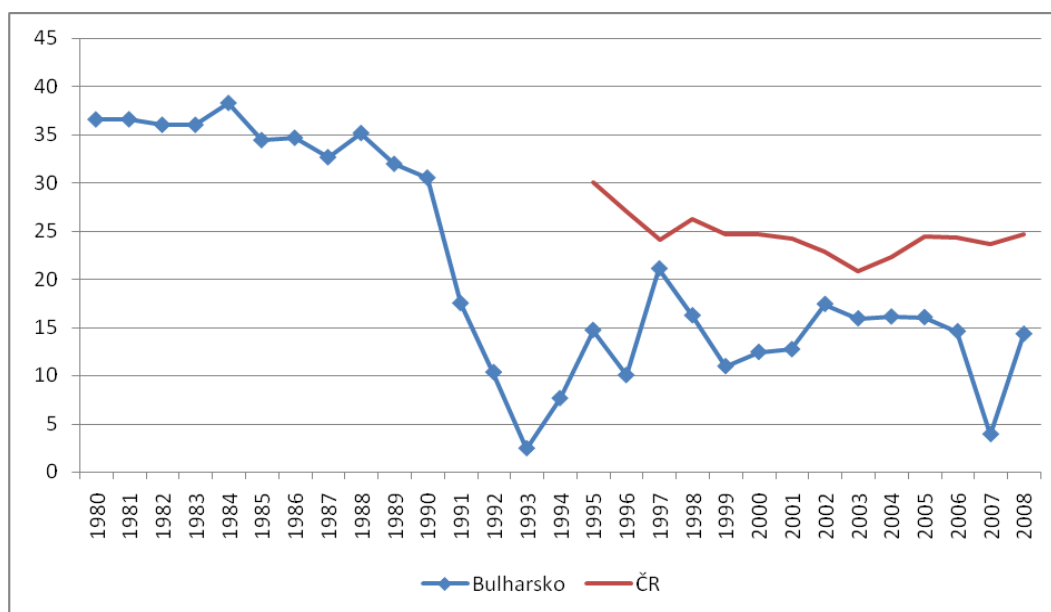
Tabulka č. 2: Vládní výdaje v Bulharsku jako % HDP

	1989	1993	Změna
Sociální zabezpečení	10,4	15,8	5,4
Subvence	15,5	4,8	-10,7
Kapitálové výdaje	5,5	1,9	-3,6
Celkové výdaje	61,5	51,2	-10,3

Zdroj: Coricelli, *Macroeconomic Policies and the Development of Markets in Transition Economies, 1998*

Velmi dramaticky se v bulharské ekonomice vyvíjel objem úspor. Z relativně vysoké míry úspor v průběhu komunistické diktatury, která byla částečně vynucená nedostatkem nabídky zboží, se čísla propadla na téměř nulovou hodnotu v roce 1993. A i následně byl objem úspor jeden z nejnižších mezi transformujícími se ekonomikami. Tato skutečnost dokládá, že míra spotřeby byla v Bulharsku mimořádně vysoká – jinými slovy tržní subjekty si nemohly dovolit spořit.

Graf č. 3: Národní úspory jako procento HDP 1980-2008



Zdroj: MMF, *World Outlook Database*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata/index.aspx> (12. 7. 2011)

Nyní krátce srovnáme bulharský vývoj s vývojem v Československu. Československá vláda se rozhodla k razantnímu rozchodu s centrálním plánováním a od 1. ledna 1991 byla uskutečňována radikální ekonomická reforma. Základní kroky spočívaly v cenové liberalizaci, liberalizaci zahraničního obchodu, vnitřní směnitelnosti koruny a to vše bylo podpořeno restriktivní fiskální a monetární politikou. Zásadní rozdíly v uplatňované hospodářské strategii spočívaly zejména ve zmiňované restrikci. Bulharské vlády zjevně nebyly dostatečně silné či ochotné na její prosazování. V Československu byla také centrální banka od počátku transformace nezávislá a monetizace vládního deficitu nebyla připuštěna. Vlády v Bulharsku na počátku uskutečnila kroky, které připomínaly šokovou terapii, ale uskutečňovaly je bez

restriktivní části a od některých kroků záhy ustupovaly. V Československu poměrně rychle postupovala malá i velká privatizace. Výrazný rozdíl byl v režimu směného kurzu, kde Československo aplikovalo fixní kurz a Bulharsko řízený floating. Obě země prošly v tomto období transformační recesí, která výrazně hůře dopadla na balkánskou ekonomiku. Na místě je také připomenout výhodu, kterou měla česká (československá) ekonomika na počátku transformace v podobě nízké míry zadlužení.

Období 1994-1995: hospodářské oživení

V roce 1994 se politická i ekonomická situace opět stávala více turbulentní. Berovova vláda odmítla zvýšení mezd, které by vyvážilo růst cen, čímž v květnu vyprovokovala generální stávkou. Po pádu vlády byla sestavena nová vláda, která vládla do prosincových voleb. Markiewicz (2003) píše, že vlády v roce 1994 pokračovaly ve výrazné monetizaci vládního deficitu – tato monetizace dosahoval 26 % deficitu, což byl určitý pokles proti 32 % v předchozím roce, stále se však jednalo o obrovské číslo. Vláda se v tomto roce dohodla s Londýnským klubem na snížení dluhu,¹⁰ který ovšem zůstával poměrně vysoký. Dohoda navíc souběžně očekávala, že Bulharsko zaplatí 700 milionů dolarů a centrální banka musela získat dostatečný objem deviz.

Celá měnová politika byla značně nestabilní. Centrální banka snížila úrokové sazby v očekávání desinflace, což ovšem vedlo ke zvýšení inflačních tlaků a souběžně k tlaku na oslabování kurzu. Bulharské leva začalo oslabovat již na konci předchozího roku. Tento trend byl důsledkem několika faktorů – trvale rostoucí poptávky po zahraniční měně, deficitu běžného účtu a souběžně malého přílivu zahraničního kapitálu. Centrální banka používala devizové rezervy na obranu kurzu, ale souběžně je potřebovala na splácení dluhů. V březnu 1994 vzdala snahy o kurzovou stabilizaci a měna oslabila o téměř 50 % proti americkému dolaru (Bristow, 1999). V souvislosti s monetizací vládního deficitu není překvapivé, že meziroční inflace se zvýšila na téměř 100 %. Rostla i nezaměstnanost a to i přesto, že došlo k mírnému růstu HDP – o necelá 2 % (EBRD, 29. 4. 2009).

V roce 1994 byl také přijat zákon o privatizaci, který vágně definoval postup masové privatizace. Na tento zákon navazoval v následujícím roce další, který se zabýval ustavením investičních fondů. Praktický posun v privatizaci byl ovšem minimální.

Výše uvedená hospodářská politika se jevila obyvatelstvu i odborníkům (viz výše) jako přehnaně restriktivní. Barovova úřednická vláda byla vnímána jako pravicová a hospodářská politika jako restriktivní i když praxe tomu neodpovídala. Je pravdou, že transformace dopadala na bulharskou populaci velmi tvrdě. Značně se například zvýšila nerovnost rozdělení důchodu ve společnosti. Údaje o Giniho koeficientu se notoricky různí, nicméně jeden z odhadů můžeme vidět v následující tabulce. Dimitrov (2001) uvádí další skutečnosti - například, že pokud v roce 1991 nedostávalo z různých důvodů podporu v nezaměstnanosti 43,3 % nezaměstnaných, tak v roce 1994 to již bylo 68 %.

Tabulka č. 3: Změna důchodové nerovnosti – Giniho koeficient (založený na příjmu), 1987-88 versus 1993-4

	1987-88	1993-94
Česká Republika	19	19
Maďarsko	21	23
Polsko	26	31

¹⁰ Londýnský klub je neformální skupina soukromých věřitelů. Cílem jejich jednání je dohoda s dlužníkem o restrukturalizaci dluhu.

Slovensko	20	20
Bulharsko	23	34
Slovinsko	24	28
Rumunsko	23	29
Všechny tranzitivní země	24	32

Zdroj: Coricelli, Macroeconomic Policies and the Development of Markets in Transition Economies, 1998

Obyvatelstvo chtělo v reakci na hospodářskou situaci méně restriktivní politiku a i proto ve volbách zvítězila BSS. Nová vláda se snažila o opětovné zvýšení úlohy státu – Markiewicz (2003) přímo píše, že po roce 1994 byly uskutečněny různé pokusy o návrat části centrálního řízení. V konkrétní rovině vláda usilovala o uvolnění kvantitativních omezení v monetární oblasti a speciální podporu některých částí ekonomiky. Tato strategie se dobře odrážela ve fiskální politice, kde vláda zavedla či zvýšila subvence do zemědělství, energetiky, dopravy, či investic do infrastruktury (Dimitrov, 2001). Vláda také chtěla chránit domácí trh, konkrétně použít veškeré celní i necelní opatření ke zvýšení ochrany. Jaké změny nastaly v ochraně domácího trhu, je velmi dobře patrné v následující tabulce. Ve snaze o ochranu obyvatelstva byla také dále obnovena kontrola cen. Vláda také omezila legalitu prodeje půdy (Bristow, 1999). A chtěla usilovat o oslabení měny a bojovat s poklesem reálných mezd. Všechny tyto kroky měly vést ke stimulaci bulharské ekonomiky.

Tabulka č. 4: Vybrané statisticky ekonomického prostředí v Bulharsku a ČR v letech 1989-2006

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000-2006
Podíl administrativních cen na CPI												
Bulharsko	100,0	70,0	24,0	16,0	26,0	43,0	46,0	52,0	14,4	15,8	17,2	20-24,7
ČR	na	na	27,9	18,3	17,9	18,1	17,4	17,4	13,3	13,3	13,3	10,9-19,7
Výnosy z cel jako procento dovozů												
Bulharsko	5,3	2,5	2,2	4,5	16,0	15,3	13,5	8,0	9,7	13,9	10,2	8,0-10,6
ČR	na	na	na	na	3,5	3,5	2,6	2,6	1,7	1,5	1,2	0,2-1,1

Zdroj: European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Selected economic indicators data, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009)

Privatizace určitě nebyla mezi hlavními cíli nové vlády BSS, přitom v roce 1995 bylo dle Berenda (2009) privatizováno jen velmi málo – asi 15 % – státního majetku. Arvai a Vincze (2000) píší, že však docházelo ke spekulativnímu skupování krachujících firem s následným rozprodejem získaného majetku (asset stripping) a to s tím, že tento proces byl doprovázen vysokou úrovní kriminality. Banky byly trvale povzbuzovány k půjčování státním podnikům, jejich finanční pozice byla obecně velmi slabá a slabý byl i bankovní dohled (Arvai, Vincze, 2000).

Hospodářské výsledky vypadaly pozitivně. Ekonomika v roce 1995 rostla téměř o 3 %, snížila se inflace i nezaměstnanost. Rozpočtový schodek však stále dosahoval 5,5 % HDP (EBRD, 29. 4. 2009). Vládě se podařilo vyjednat bilaterální dohodu o snížení bulharského dluhu s ruskými komerčními bankami. O celkovém složitém průběhu transformačního procesu svědčí i to, že mezi lety 1989 a 1995 se zvýšil podíl zemědělství na HDP o 2 % a

zaměstnanost v tomto sektoru vzrostla o 3,9 % (Langewiesche, 1999). Takový výsledek je velmi překvapivý, protože v zemích střední Evropy docházelo pochopitelně k poklesu podílu zemědělství, což je ve shodě s dlouhodobými trendy uvnitř tržních ekonomik.

Musíme ovšem zdůraznit, že již v průběhu roku 1995 učinila vláda resp. centrální banka kroky, které vedly k následné finanční a hospodářské krizi. Jedním z problémů byla monetární politika. Centrální banka v průběhu roku zvyšovala úrokové sazby. S tím ovšem rostl i vládní deficit. Centrální banka proto začala na konci roku 1995 úrokové sazby opět dramaticky snižovat, aby snížila náklady na dluhovou službu (Dabrowski, 2003).

Česká ekonomika zažívala oživení ve stejné době jako bulharská. Stejně tak jako Bulharsko došlo k překonání transformační recese a ekonomika výrazně rostla (zejména v roce 1995). ČR bylo přijato do OECD, byla zavedena plná směnitelnost koruny, země získala investiční rating a hospodářská budoucnost vypadala příznivě. Na rozdíl od Bulharska postupovala privatizace a podíl soukromého sektoru na HDP se výrazně zvyšoval. Většina bank však zůstávala státních. Základní makroekonomické indikátory byly v ČR ve výrazně lepším stavu – inflace i nezaměstnanost byly ve srovnání s Bulharskem nízké. Ekonomika však začala vykazovat určité známky přehřívání, zejména se začal zvyšovat schodek běžného účtu platební bilance.

Období 1996-1999: krize a stabilizace

Po relativně pokojném roce 1995 byl rok 1996 opět velmi dramatický. Uměle fixně držený kurz leva v březnu zkolaboval. Centrální banka při jeho obraně ztratila významnou část devizových rezerv. Inflace se začala intenzivně zvyšovat, což vedlo k růstu nedůvěry v ekonomiku a k dalšímu útoku na devizové rezervy. Vláda reagovala přijetím stabilizačního programu v polovině roku, který ovšem naprosto selhal. Komerční banky byly zaskočeny růstem úrokových sazeb a celkovou ekonomickou situací a finanční systém začal kolabovat. Gulde (1999) píše, že 9 z 10 státních bank, které stále tvořily 80 % bankovních aktiv, mělo záporný kapitál. A asi polovina soukromých bank, mezi nimi ty největší a nejvíce známé, byla technicky v bankrotu. Zvěsti o stavu bankovního sektoru vedly k několika vlnám runů na banky. Situace se navíc v průběhu roku zhoršovala.

Měnová politika se snažila o stabilizaci a centrální banka zvýšila v září 1996 úrokové sazby až na 300 %, ale inflace přesto dosáhla na konci roku 310 % (Dimitrov, 2001). Tento výsledek by neměl být překvapením. Monetizace dluhu byla sice formálně zakázaná, ale v roce 1996 bylo monetizováno tvorbou peněz více jak 50 % rozpočtového deficitu. Konkrétně, na konci roku musela vláda požádat centrální banku o půjčku 115 miliard leva (měnová báze v listopadu 1996 dosahovalo 193 miliard leva) - (Mihov, 2001). Deficit rozpočtu přesáhl 10 % HDP a byl částečně způsoben i vysokými úrokovými sazbami a z toho plynoucí dluhovou službou. Objem dluhové služby se zvýšil na 19,7 % HDP při vládních příjmech 25,5 % HDP (Dabrowski, 2003). Vývoj bulharské fiskální politiky a podíl financování centrální bankou v tomto období můžeme vidět v následující tabulce.

Tabulka č. 5: Celková rovnováha veřejných financí a financování centrální bankou 1992-1997 jako procento HDP

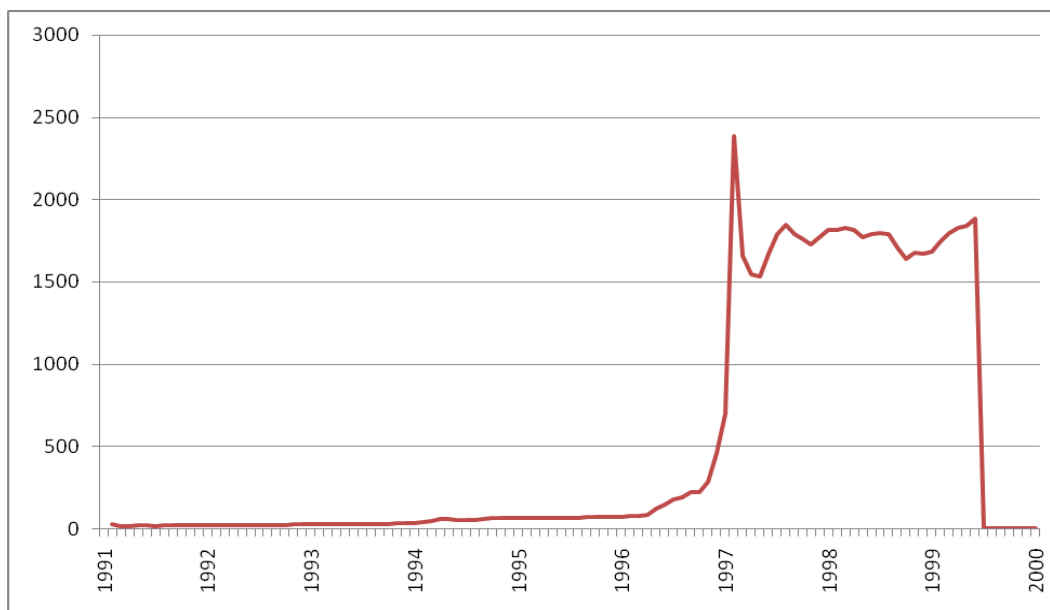
Země	Celková rozpočtová rovnováha						Financování centrální bankou					
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Bulharsko	-5.2	-10.9	-5.8	-6.3	-13.3	-2.6	6.0	11.0	5.5	4.9	14.5	-0.1
ČR	-1.2	-1.8	-1.2	-2.1	...	-2.1	-2.4	-1.0	-0.8	0.7

Maďarsko	-6.9	-8.5	-8.3	-7.1	-3.1	-4.6	16.5	13.2	11.2	7.5	7.3	1.7
Polsko	-7.5	-4.0	-2.0	-2.7	-2.5	-2.3	5.2	1.5	1.5	0.1	0.1	0.5

Zdroj: Dabrowski, *Disinflation Strategies and their Effectiveness in Transition Economies*, 2003

Následoval další útěk od leva a prohloubení dolarizace ekonomiky. Subjekty se snažily získat americké dolary a ty potom držet a nebo uložit v zahraničí, což dále stupňovalo tlak na měnový kurz. Ten oslabil o více jak 90 % proti americkému dolaru. Dramatický vývoj kurzu můžeme vidět v následujícím grafu.

Graf č. 4: Kurz bulharského leva k americkému dolaru (leva za dolar) 1991-2000¹¹



Zdroj: *Bulgarian National Bank*, http://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_download/s_monthly_exr_en.xls, 12. 7. 2011

Vzhledem k okolnostem potom není překvapivé, že i přes příznivé výsledky zahraničního obchodu (vláda zavedla mimo jiné dovozní přírážku)¹² nebyla vláda schopna bez podpory MMF získat 1 miliardu dolarů potřebnou na splacení dluhové služby v tomto roce (Dimitrov, 2001). MMF v souvislosti se stabilizačním programem v polovině roku přislíbil 400 milionů SDR, ale uvolnil jen 80 milionů, protože vláda nedodržovala makroekonomické podmínky půjčky. Dimitrov (2001) přímo píše, že vláda akceptovala podmínky MMF, i když bylo zřejmé, že je nebude schopna dodržet.

V průběhu roku začal proces privatizace v podobě jisté formy kupónové privatizace. Bylo do ní nabídnuto 1050 státních podniků, což ovšem tvořilo jen asi 20 % celkového objemu státního majetku v této době. Registrace občanů byla zahájena v lednu 1996. Kupónové privatizace se mohli zúčastnit všichni občané starší 18 let. Registrační poplatek byl 500 leva. Speciální slevu dostali senioři a sirotci (což byla jediná skupina do 18 let, která se mohla privatizace účastnit) – Mitrev (1997). Období registrace muselo být prodlouženo a nakonec na privatizaci účastnili asi 3 milióny obyvatel Bulharska – přibližně polovina populace, která se mohla účastnit. Účastníci mohli své investiční body proměnit na akcie investičních fondů;

¹¹ V roce 1999 proběhla demonetizace – viz dále.

¹² Země v tomto roce také vstoupila do Světové obchodní organizace.

použit je přímo na akcie podniků; nebo předat vlastnictví příbuzným. Asi 80 % účastníků svěřilo následně své investiční body fondům.

Hospodářské výsledky v roce 1996 byly katastrofální. Mimo již zmiňovaných se HDP propadl téměř o 9,5 % a výkon tak byl o 35 % nižší než na počátku transformace (EBRD, 29. 4. 2009). Ekonomický kolaps se plně projevoval i na obyvatelstvu – průměrná reálná mzda poklesla dle Iankove (2002) v důsledku znehodnocení leva na 10 dolarů měsíčně. Zemi zachvátily stávky a konflikty, která kulminovaly na konci roku. Situace byla taková, že vláda v tomto období reálně nekontrolovala měnovou politiku a MMF proto Bulharsku navrhl měnový výbor.¹³ Bulharští politici však tuto cestu odmítali.

Na počátku roku 1997 vyvrcholila finanční krize. Objem vkladů v bankách se snížil ze 7,4 miliardy dolarů na konci roku 1995 na 1,8 miliardy v březnu 1997 (Dimitrov, 2001). O katastrofální situaci svědčí i to, že Ministerstvo financí bylo na počátku roku schopno vydávat jen sedmidenní pokladniční poukázky s extrémně vysokými úroky (Markiewicz, 2003). Kurz leva dále deprecioval ze 487 za dolar na 1588 za dolar během prvního čtvrtletí. Videnov na počátku roku 1997 rezignoval a v zemi vládl dočasný kabinet. Již tato vláda činila kroky ke stabilizaci hospodářství – usilovala o zmírnění nedostatku základních potravin a paliv. A již v tomto období se snížilo tempo růstu inflace a došlo i ke stabilizaci měnového kurzu. Nové volby v květnu 1997 vynesly do vlády opoziční Svaz demokratických sil. Dle Mihova (2001) měla až tato vláda jasný reformní mandát. Vláda se musela vypořádat s katastrofální ekonomickou situací. V tomto roce žilo více jak 30 % obyvatel pod hranicí chudoby (4 dolary na den – Dimitrov, 2001). Reálné příjmy poklesly na méně než 30 % stavu z roku 1990, jak můžeme vidět v následující tabulce. Spotřeba domácností byla jen na 60 % stavu z roku 1991 (Bristow, 1999).

Tabulka č. 6: Reálný příjem 1989-1998 (1990=100)

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
100	61,2	65,9	62,7	55,7	50,8	34,8	29,6	40,2

Zdroj: Stattev, *Bulgarian Economic Transition*, 2001

Politici nakonec dali souhlas k přijetí měnového výboru a MMF poskytl na jeho přípravu 371,9 mil SDR. Měnový výbor prakticky fungoval v pevném spojení s německou markou v poměru 1000 leva za jednu marku. Stabilizaci kurzu můžeme vidět i na předchozím grafu (Graf č. 4:) – oscilace jsou způsobeny jen kolísáním amerického dolaru vůči německé marce. Centrální banka v tomto uspořádání také nesmí půjčovat vládě.¹⁴

Zavedení měnového výboru bylo součástí radikálního strukturálního programu, který vláda přijala a implementovala od poloviny roku. Součástí opatření byla snaha o privatizaci klíčových podniků. V samotném roce 1997 se však privatizovalo jen asi 4 % aktiv státních podniků (EBRD, 1998). Souběžně ovšem skončila první vlna masové privatizace, která se poměrně významně podepsala na objemu zprivatizovaného majetku, jak můžeme vidět v následující tabulce. Ztráty státních podniků poklesly ze 1,3 miliardy dolarů v roce 1996 na 0,3 miliardy – částečně kvůli tzv. “likvidačnímu program“, v jehož rámci bylo v roce 1997 uzavřeno 59 velkých a 86 malých firem (EBRD, 1998).

¹³ Měnový výbor je měnový systém, kdy centrální banka vydává do oběhu domácí měnu krytou rezervami zahraniční měny – tj. v situaci, kdy se zvýší objem devizových rezerv, může centrální banka vydávat do oběhu více vlastní měny. Domácí peníze by tak měly být (nejlépe plně) kryty rezervami. V případě Bulharska bylo v tomto období kryto asi 80 % M2 (Mihov, 2001).

¹⁴ Bulharská centrální banka byla později vyhodnocena jako jedna z nejvíce nezávislých mezi transformujícími se zeměmi (Arnove a kol., 2007).

Tabulka č. 7: Postup privatizace v Bulharsku – počet případů, procento privatizovaného majetku (dle ocenění z roku 1995) a privatizační výnos (v mil. dolarů)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005/8	Celkem
Počet privatizačních případů	63	161	318	513	584	1085	1211	590	231	103	118	208	70	5255
Procento privatizovaného majetku*	0,4	1,6	1,1	4,1	18,4	4,5	17,0	4,4	1,0	1,2	1,4	2,6	8,0	65,5
Privatizační agentura a další státní orgány	0,4	1,6	1,1	4,1	3,8	4,5	17,0	4,4	1,0	1,2	1,4	2,6	8,0	50,9
Masová privatizace					14,6									14,6
Privatizační výnos (mil. \$)	72,2	232,8	181,9	418,8	607,6	613,1	1152,9	440,6	178,4	198	268	406		

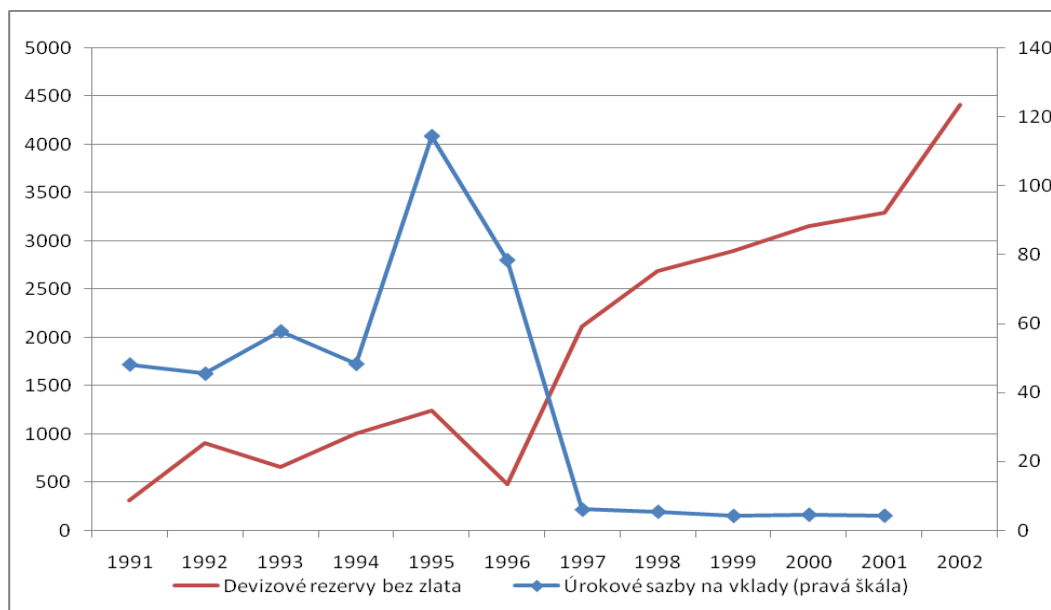
* – k roku 1995 byl odhadnut celý majetek určený k privatizaci. Uvedené údaje v jednotlivých sloupcích odpovídají procentu tohoto celkového majetku, který byl privatizován v jednotlivých letech. K této privatizaci konkrétně docházelo přes privatizační agenturu (resp. další státní orgány) a nebo formou masové privatizace. Tomuto rozdělení odpovídají další dva řádky tabulky, které blíže specifikují privatizační postup.

Zdroj: *Privatization Agency (20. 7. 2011), <http://www.priv.government.bg/apnew/Root/index.php?magic=0.0.0.0.2>; MMF, 2002, MMF 2004*

V reakci na katastrofální stav se také začalo s ozdravením bankovního sektoru a již v červenci došlo k privatizaci první z bank. Byl také zpřísněn dohled nad finančním sektorem a 15 bank bylo nuceno vyhlásit v roce 1997 bankrot. Banky začaly být velmi opatrné v půjčování a objem půjček poklesl ze 67 % HDP v 1996 na 10 % HDP v roce 1997 (Mihov, 2001). Měnilo se i celkové institucionální prostředí – vláda SDS odstranila některá ochranná opatření zavedená předchozí vládou – například opět liberalizovala ceny (viz Tabulka č. 4:). Na počátku roku 1997 kontrolovala vláda 52 % spotřebního koše a na jeho konci jen necelých 15 %. Součástí reformy s MMF bylo navíc i to, že růst mezd byl spojen jen s růstem produktivity práce (Iankova, 2002). Byla provedena i reforma na trhu práce.

Zavedení měnového výboru vedlo ke stabilizaci cenové hladiny v zemi. Bristow (1999) přímo píše, že šlo o daleko nejlepší krok v celé transformaci. Inflace kulminovala na počátku roku 1997 – mezi listopadem 1996 a únorem 1997 se cenová hladina zvýšila šestkrát. Celkově se cenová hladina v roce 1997 nakonec v průměru zvýšila téměř o 1100 % (EBRD, 29. 4. 2009). HDP se propadl o dalších 5,5 %. Zvýšil se však objem devizových rezerv (v roce 1996 pokrývaly jen jeden měsíc dovozů a v roce 1997 čtyři – EBRD, 29. 4. 2009) a úrokové sazby se snížily na jednociferné. Vývoj objemu devizových rezerv i úrokových sazeb můžeme vidět v následujícím grafu.

Graf č. 5: Devizové rezervy (miliony USD), úrokové sazby na vklady v % (pravá škála) v Bulharsku 1991 - 2002



Zdroj: MMF, Databáze IFS

Rok 1998 byl z makroekonomického pohledu pro Bulharsko značně stabilizující. Ekonomika vzrostla o 4 %, a ceny se meziročně zvýšily jen o jedno procento. Vláda také postoupila směrem k integraci do světového hospodářství. V tomto roce byla zavedena plná konvertibilita leva a také došlo ke zjednodušení celního režimu. Na podzim vláda zahájila proces odstraňování subvencí cen energií, které měly být zcela zrušeny v následujících třech letech. Ceny uhlí a vytápění se souběžně zvýšily o 30 %. Vláda dosáhla prvního přebytkového rozpočtu od počátku transformace, nicméně vládní dluh zůstal vysoký. Vláda také postoupila s restrukturalizací bulharské ekonomiky. Rychlým tempem pokročila zejména privatizace. Počet transakcí zaznamenal výrazné zvýšení proti předchozímu roku (viz. Tabulka č. 7:). Hlavní metodou byla privatizace managementu a zaměstnancům, což na druhou stranu vedlo k tomu, že privatizační příjmy se meziročně snížily z 340 milionů dolarů v roce 1997 na 150 milionů v roce 1998 (EBRD, 1999). Privatizace bank postupovala jen pomalu – v průběhu roku byla privatizována jen jedna instituce – Postbank, která byla prodána konsorciu zahraničních investorů. Mimoto postupoval i proces zavírání ztrátových státních podniků. Celkově se zaměstnanost ve státním sektoru (včetně například armády) snížila ze 3,3 milionu v roce 1991 na 1,3 milionu v roce 1998 (Bristow, 1999). Dle EBRD (1999) bylo také do konce roku 1998 restituováno 80 % zemědělské půdy.

Rok 1996 patřil pro českou ekonomiku mezi nejúspěšnější se silným růstem HDP (o více jak 4 %). Ale v roce následujícím zasáhly ČR stejně jako Bulharsko měnové problémy. Rozsah problémů byl ovšem výrazně menší. Celková ekonomická i institucionální situace byla v ČR v tomto období stabilnější. Mezi českými ekonomy se našlo velké množství těch, kteří viděli za problémy české ekonomiky institucionální selhání. Česká ekonomika podobně jako bulharská upadla v důsledku měnové krize do recese, její průběh byl ovšem opět výrazně slabší než, jako tomu bylo v případě Bulharska. Rozdílný byl pochopitelně i přístup ke směnnému kurzu. Systém se v ČR změnil od fixního na floating. Oproti tomu bulharská vláda šla přesně opačným směrem a ve snaze stabilizovat ekonomiku přijala prakticky tu nejtvrďší formu fixního kurzu (pokud pomíjíme přímo převzetí zahraniční měny). ČNB v reakci na

krizi přešla k režimu cílování inflace. Obě ekonomiky se z měnové krize vzpamatovaly a od roku 1999 vykazovaly známky oživení.

Období: 1999-2004: dokončení transformace

V roce 1999 vláda postoupila dále s liberalizací ekonomiky. Téměř všechny ceny byly uvolněny – pod dohledem státu zůstaly jen ceny uhlí, elektřiny, centrálního vytápění, telefonních služeb, poštovních služeb, plynu a cigaret. Došlo k dalšímu růstu cen energií a centrálního vytápění. V červenci došlo k denominaci měny – tj. došlo ke škrtnutí tří nul – jedno leva následně odpovídalo jedné německé marce. Rozpočet byl mírně přebytkový a vláda uzavřela většinu mimorozpočtových fondů. Vnější dluhu ku HDP sice klesal, ale stále dosahoval asi 85 % HDP (EBRD, 29. 4. 2009). Země se stala členem CEFTA a také vstoupila v platnost dohoda o volném obchodu s Tureckem. K prvnímu lednu byla také (před termínem) odstraněna dovozní přírážka, která byla zavedena v krizi v roce 1996. Z institucionálního hlediska bylo významným krokem podání žádosti o vstup do EU. Mezinárodní situace se ovšem nevyvíjela pro zemi úplně dobře, protože na ekonomice se negativně projevoval konflikt v Kosovu. Langewiesche (1999) uvádí, že odhady ztrát pro bulharskou ekonomiku činili asi 1,5 milionů amerických dolarů denně.

Rok 1999 byl relativně úspěšný z pohledu privatizace. V tomto roce bylo dokončeno 1211 privatizačních operací a do konce roku tak bylo prodáno asi 70 % aktiv určených k privatizaci, což byl výrazný pokrok proti 42 % v předchozím roce (EBRD, 2000). Nejčastější metodou zůstával nákup akcií managementem firmy, ale došlo i k několika velkým prodejům zahraničním investorům – například rafinérie Neftochim. Vedle toho byly ovšem některé privatizace anulovány, protože zájemci nezaplatili a po dvouletém vyjednávání také zkrachovala privatizace bulharské státní telekomunikační společnosti. V rámci ozdravení finančního sektoru byly prodány dvě další banky. Postoupily i restituce půdy, jejichž podíl dosáhl 96 % (EBRD, 2000).

Makroekonomické výsledky byly povzbudivé. Ekonomický růst byl sice nižší než v předchozím roce, ale přesto bylo zřejmé, že se ekonomická situace v zemi zlepšovala. Iankova (2002) například uvádí, že mzdy ve veřejném sektoru se zvýšily z 25 dolarů v roce 1997 na 124 dolarů v roce 1999. I pomalejší růst přispěl k růstu nezaměstnanosti. Průměrná roční inflace zůstávala na nízké úrovni. Jako nový problém se začal ukazovat schodek běžného účtu platební bilance, který dosáhl 5 % HDP (EBRD, 29. 4. 2009). O neutěšeném stavu zahraničního obchodu svědčí následující tabulka, která ukazuje, že Bulharsko ani zdaleka nepřekonal počáteční propad objemu exportu a v roce 1999 tento objem v amerických dolarech stále dosahoval jen 60 % úrovně z roku 1989.

Tabulka č. 8: Exporty v amerických dolarech v roce 1999; 1989 = 100

Země	Index
Bulharsko	60
ČSR/ČR	346
Maďarsko	259
Polsko	187
Rumunsko	105
Pobaltské státy (1992=100)	358

Zdroj: Gros, Steinherr, Economic Transition in Central and Eastern Europe, 2004

Hospodářské reformy pokračovaly i v dalších letech. Vláda prodala v polovině roku 2000 největší bulharskou banku. Tento krok byl součástí širšího privatizačního programu. Na konci

roku bylo prodáno již 78 % státních aktiv (mimo infrastruktury) – (EBRD, 2001). Privatizace souběžně znamenala příliv přímých zahraničních investic a další zvýšení devizových rezerv. Došlo také ke změnám v sociálním zákonodárství – zvýšil se minimální věk odchodu do důchodu a omezily se možnosti pro předčasný odchod do důchodu. Tyto změny byly součástí globálních úprav směrem k vytvoření tří-pilířového penzijního systému. V institucionální oblasti započala vyjednávání o vstupu s EU. Došlo také na zrušení exportní daně.

Ekonomický růst v roce 2000 dosáhl téměř 5,5 %, ale souběžně došlo k oživení inflačních tlaků a inflace se pohybovala kolem 10 %. Poměrně vysoký (kolem 6 % HDP) byl také schodek běžného účtu.

V roce 2001 došlo k dalším institucionálním změnám. Byla schválena novela zákoníku práce, vedená snahou o zvýšení flexibility na tomto trhu, protože nezaměstnanost zůstávala vysoká a dosahovala téměř 20 % pracovní síly. Byl také přijat zákon o katastru a vlastnických právech. Volby v polovině roku přibrzdily podpisy privatizačních smluv, ale nová vláda Simeona II privatizační dynamiku opět oživila. Rozpočet byl sestaven tak, aby došlo k podstatnému snížení daňové zátěže ve snaze vytvářet nová pracovní místa a umožnit rozvoj soukromého sektoru. O obecné vnímání zásadního zlepšení bulharské ekonomiky svědčí i první upsání Eurobondů ve výši 250 milionů euro v listopadu 2001. Bulharsko tím získalo opětovný přístup na mezinárodní kapitálové trhy. Růst ekonomiky sice přesáhl 4 %, ale nezaměstnanost i přesto poměrně výrazně vzrostla. Inflace byla jednociferná. Výrazný byl ale schodek běžného účtu.

Vláda pokračovala v roce 2002 v reformním trendu. Dále deregulovala ceny energií. Parlament také přijal novelu privatizačního zákona, která usilovala o zvýšení transparentnosti – zákon například zakazoval samostatná jednání s potenciálními zájemci (bez tendru), což bylo považováno za možný zdroj korupce. Stát v tomto roce prodal několik desítek společností a soukromý sektor již vytvářel 75 % HDP (EBRD, 2003). Vláda také privatizovala další ze státních bank. HDP meziročně vzrostlo o 4,5 %, nezaměstnanost, inflace i schodek běžného účtu klesly.

I v dalším roce (2003) byla posílena reformní opatření. Vláda dále zvyšovala ceny energií. Byl také přijat nový obchodní zákoník. Kabinet postoupil i v privatizaci – vláda například prodala 75 % podíl v loděnicích ve Varně. V polovině roku 2003 měl stát většinu již jen ve 355 společnostech. Vláda privatizovala i další banku – DSK, která bývala za předchozího režimu spořitelní bankou. Státu již v důsledku zůstávaly jen 2 menší banky, které obhospodařovaly přibližně 3 % bankovních aktiv. Zlepšení ve finančním sektoru se projevilo i na nárůstu objemu půjček soukromému sektoru. Ty se v reálných hodnotách během let 2002 a 2003 zvyšovaly o více jak 40% ročně. Celkový objem půjček soukromému sektoru se zvýšil z 15 % HDP v 2001 na 26% v 2003. Souběžně se výrazně zvýšil i objem vkladů (EBRD, 2004).

Bulharsko v tomto období velmi dobře udržovalo rozpočtovou kázeň a vládní schodky byly (na rozdíl od ČR) malé. Srovnání strukturálního deficitu dle odhadu MMF můžeme vidět v následující tabulce. Z ní je patrné, že Česká republika měla v tomto období výrazné fiskální problémy. Bulharské vlády proti tomu trvale dosahovaly strukturálních přebytků.

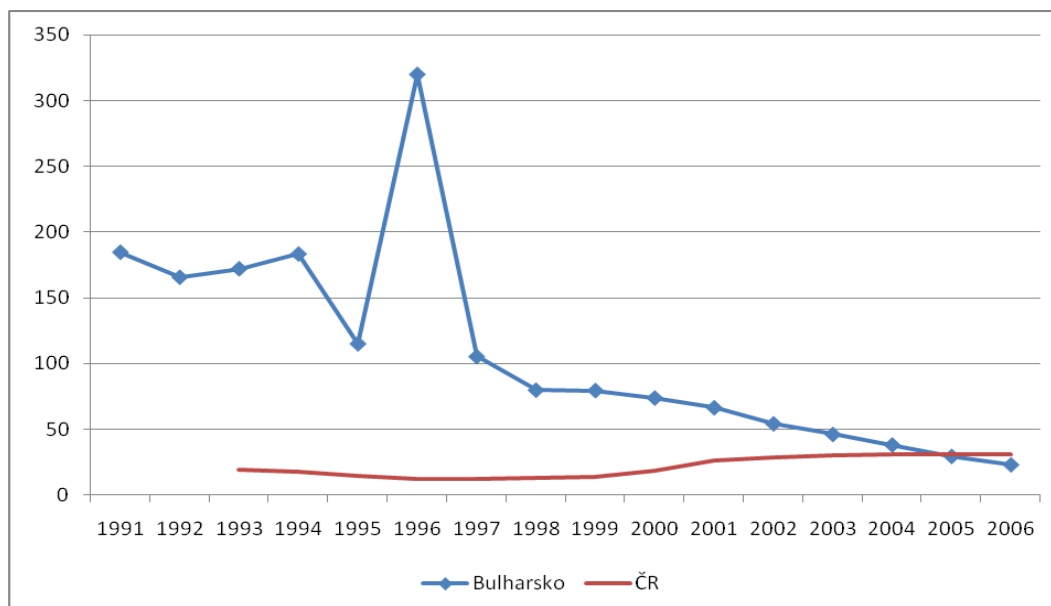
Tabulka č. 9: Strukturální rovnováha rozpočtu jako procento potenciálního produktu

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Bulharsko	0,835	1,233	1,378	2,27	1,932	1,823	0,414
ČR	-5,3	-6,117	-6,221	-2,799	-3,513	-2,705	-1,235

Zdroj: MMF, World Outlook Database, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata/index.aspx> (12. 7. 2011)

Velmi výrazně také klesal bulharský veřejný dluh – ze 73 % ku HDP v roce 2000 na 23 % v roce 2006 (EBRD, 29. 4. 2009). Vývoj veřejného zadlužení můžeme vidět v následujícím grafu. Z grafu je patrné, že obě země k sobě v tomto ukazateli výrazně (po přijetí měnového výboru) v Bulharsku konvergovaly. Souběžně se zlepšoval i mezinárodní rating Bulharska.

Graf č. 6: Vládní dluh jako procento HDP v ČR a Bulharsku mezi 1991 a 2006



Zdroj: European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Selected economic indicators data, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009)

Bulharská ekonomika vzrostla v roce 2003 o 5 %. Výrazně poklesla nezaměstnanost, což byl částečně důsledek aktivní sociální politiky se snahou o vytvoření pracovních míst v oblastech s vysokou mírou nezaměstnanosti a aplikací specifických programů, zacílených na některé znevýhodněné skupiny obyvatel. Souběžně došlo i k poklesu inflace na míru mírně převyšující 2 %.

Rok 2004 je určitý milník ve vývoji Bulharska. Země nestihla první vlnu přistoupení k EU, ale v tomto roce se jí podařilo dokončit přístupová jednání k EU. Kabinet pokračoval v deregulaci ekonomiky – elektřina i vytápění zdražily o dalších 10 %. A vládě se také podařilo prodat 65 % Bulharské Telekomunikační společnosti. Fiskální politika byla restriktivní a vláda měla konsolidovaný rozpočtový přebytek 1,8 % HDP (EBRD, 2005). Nicméně fiskální netransparentnost a zvýšení minimálních mezd o 25 % vedly k tomu, že MMF dočasně pozastavil stand-by program. HDP silně vzrostlo – o více jak 6,5 %. Soukromá spotřeba se zvýšila, ale nerostla tolik jako předchozí rok. Poměrně výrazně proti tomu narostla veřejná spotřeba. Významně rostly i investice – o 12 %. Ale běžný účet platební bilance se propadl do největšího schodku po zavedení měnového výboru – 6,8 % HDP.

Pokud srovnáme vývoj v Bulharsku v novém tisíciletí s ČR, tak vidíme podobnosti ve výrazném hospodářském růstu, který obě země dosahovaly. V případě Bulharska se však jednalo o růst z podstatně nižší základny. Bulharská ekonomika se po zavedení měnového výboru stabilizovala. Některé makroekonomické indikátory však zůstávaly mírně problematické. Podobně tomu bylo i v ČR – zde se dá za hlavní makroekonomický problém

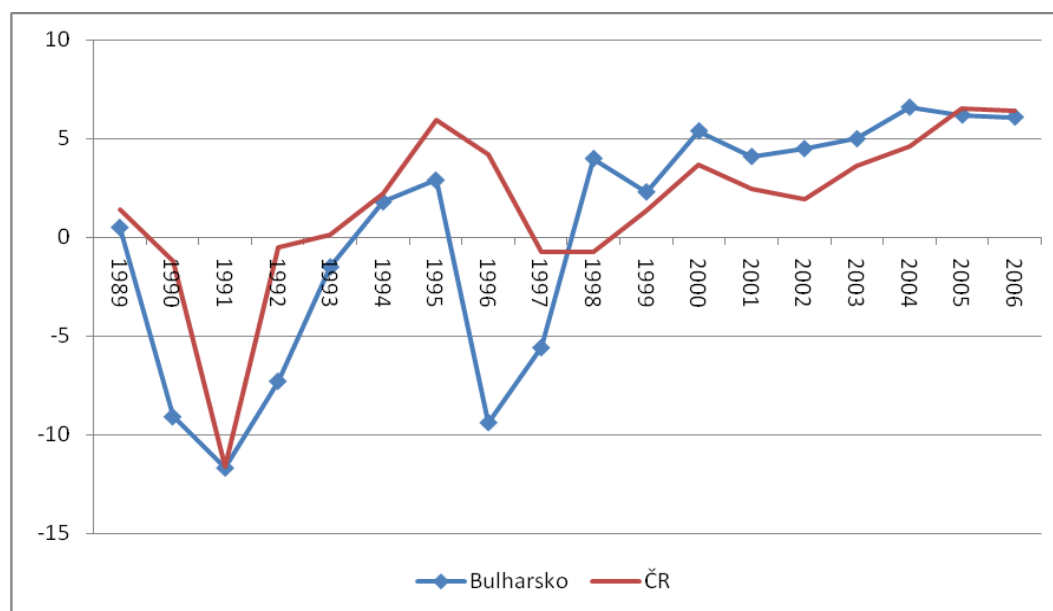
považovat trvalý rozpočtový schodek – konkrétně jeho strukturální část. Podobně jako v Bulharsku pokračovala i v ČR privatizace velkých společností, ale soukromý sektor měl v ČR trvale vyšší podíl (viz dále). Před privatizací bank ovšem došlo k jejich ozdravení, které si vyžádalo obrovské finanční prostředky. Obě země v tomto období také pokročily v integraci k EU – ČR v roce 2004 do Unie vstoupila a Bulharsko uzavřelo přístupová jednání.

Hospodářské výsledky

Po analýze uskutečňované hospodářské politiky, v následující kapitole shrneme a zhodnotíme základní makroekonomické ukazatele v obou zemích ve sledovaném období. Postupně se zaměříme na HDP, nezaměstnanost, inflaci a vnější rovnováhu.

Ekonomický růst v Bulharsku a ČR je zachycený v následujícím grafu. Vidíme, že obě země prodělaly transformační recesi na počátku 90. let. Bulharská recese byla hlubší a Bulharsku trvalo delší dobu, než došlo k obnovení hospodářského růstu. Nicméně hlavní rozdíl vznikl v období 1996-7. Česká republika v tomto období sice zaznamenala propad výkonu ve spojitosti s domácí měnovou krizí, ale tento pokles byl zanedbatelný ve srovnání s propadem, který zasáhl Bulharsko.

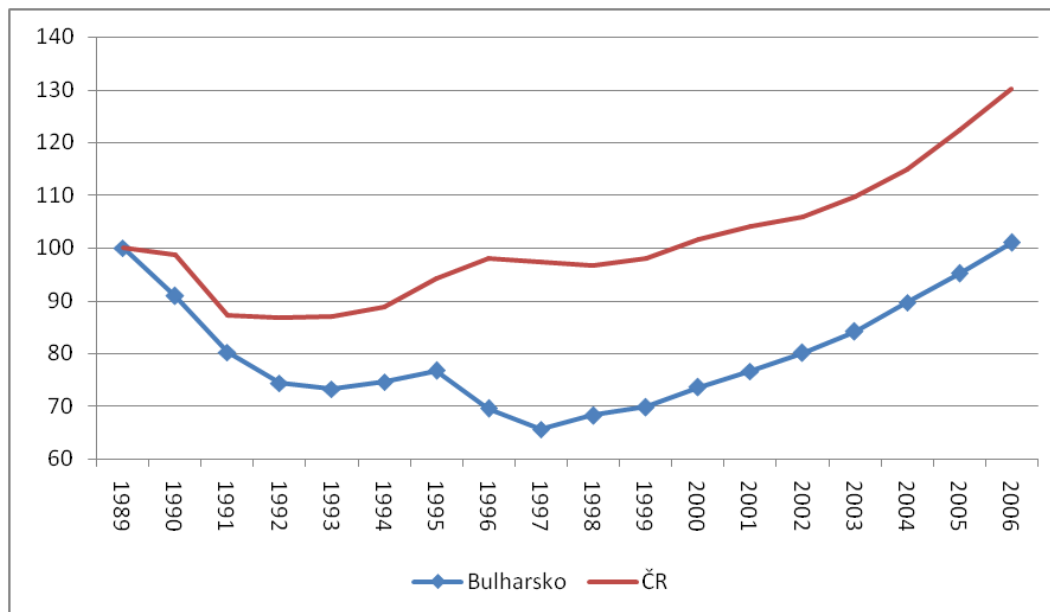
Graf č. 7: Ekonomický růst v Bulharsku a ČR v letech 1990 až 2006 v %



Zdroj: *European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Selected economic indicators data*, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009)

Plastičtější obrázek o vývoji obou ekonomik nám poskytne graf zachycující kumulativní výsledky HDP v obou zemích. Z grafu je zřejmé bulharská ekonomika dosáhla transformačního dna až v roce 1997. A teprve v závěru sledovaného období se velikost HDP dostala na předkrizovou úroveň. Oproti tomu výkon české ekonomiky již v této době výchozí stav výrazně převyšoval a to přesto, že české výsledky nebyly rozhodně mimořádně pozitivní. U obou zemí musíme mít ovšem na paměti, že výchozí stav byl pravděpodobně značně nadhodnocen předchozím režimem a propad výkon tak nebyl tak výrazný, jak ukazují statistiky. V této souvislosti bývají uváděny i další argumenty proč byl pravděpodobně propad výkonu menší než naměřený (více například Židek, 2006).

Graf č. 8: Kumulovaný vývoj HDP v Bulharsku a ČR v letech 1990 až 2006; 1989=100



Zdroj: *European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Selected economic indicators data*, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009)

V případě Bulharska navíc můžeme vysledovat specifický faktor v pravděpodobném výrazném nárůstu šedé ekonomiky. Jeden z odhadů šedé ekonomiky na HDP máme zachycen v následující tabulce. Vidíme, že odhad pro Bulharsko je téměř dvakrát vyšší než pro ČR. Pokud byla výchozí úroveň pro obě země podobná, pak by tento údaj mohl znamenat, že bulharské hospodářské výsledky byly lepší než uváděné, protože větší část výstupu se přesunula právě do šedé sféry.

Tabulka č. 10: Odhad šedé ekonomiky pro vybrané země na přelomu let 1999/2000 jako procenta oficiálního HDP

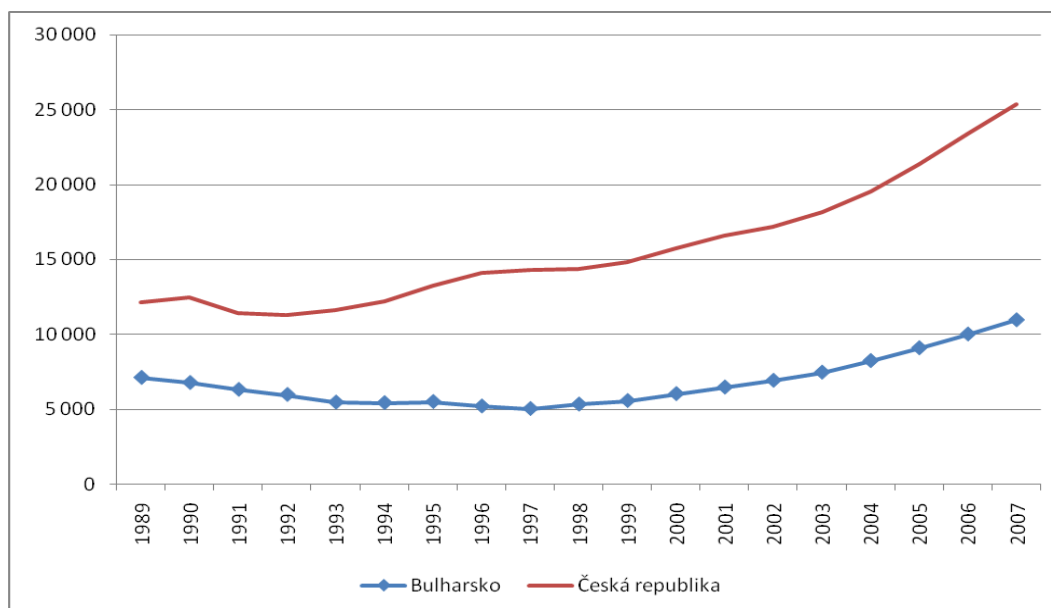
Země	Rozsah šedé ekonomiky
Česká republika	19,1
Maďarsko	25,1
Polsko	27,6
Bulharsko	36,9
Rakousko	14,3
Řecko	28,7

Zdroj: *Schneider, Shadow Economies of 145 Countries all over the World, 2005*

Pokud budeme uvažovat hospodářské výsledky na osobu, tak bulharský propad nebude tak výrazný, neboť v zemi došlo k významnému poklesu počtu obyvatel – z 9 milionů v roce

1989 na 7,7 milionu v roce 2005.¹⁵ Nicméně i tak bylo v Bulharsku dosaženo předkrizové úrovně HDP na osobu až v roce 2003.

Graf č. 9: HDP na osobu dle parity kupní síly v běžných dolarech 1989-2007



Zdroj: MMF, World Outlook Database (12. 7. 2011), <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata/index.aspx>

Na problematiku ekonomické úrovně se ještě můžeme podívat optikou srovnání s EU, které zachycuje následující tabulka. V ní vidíme, že v průběhu transformace došlo v obou zemích k pochopitelné divergenci k zemím eurozóny. Tato divergence byla v případě ČR zastavena již v roce 1992 a v případě Bulharska v roce 1997. Bulharské HDP na osobu však až v roce 2008 překročilo 34 % podíl HDP na osobu eurozóny, které dosahovalo v roce 1991.

Tabulka č. 11: HDP na osobu dle parity kupní síly mezi lety 1991 a 2007 jako procento zemí eurozóny, běžné dolary

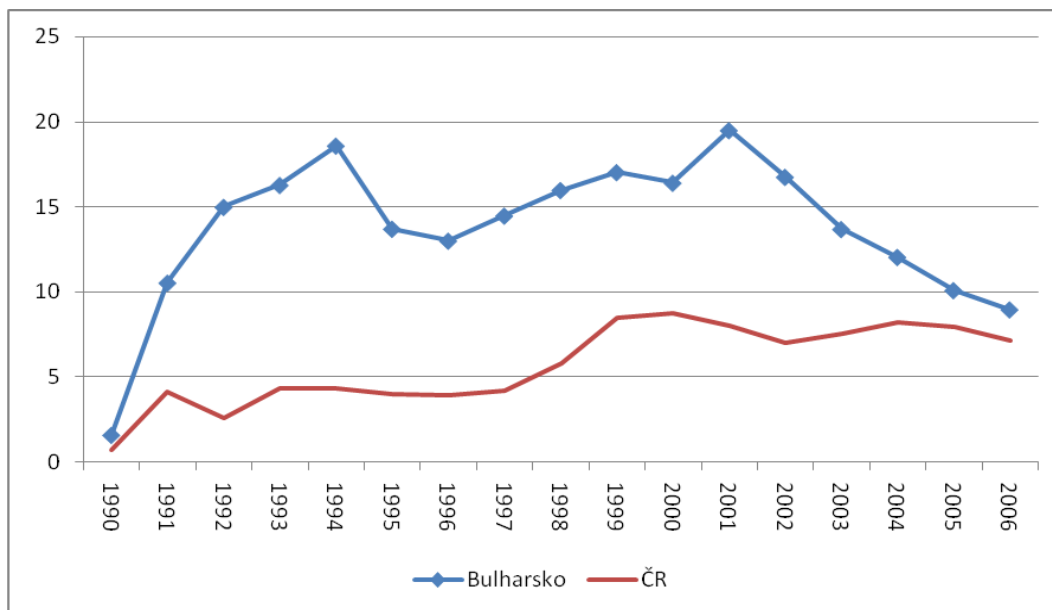
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Bulharsko	34,0	31,3	28,8	27,6	26,4	24,0	22,7	23,4	23,3	23,9	24,7	25,9	27,3	28,9	30,6	31,9	33,4
Česká republika	61,6	59,3	61,4	62,4	63,8	65,4	64,6	63,5	62,3	62,5	63,4	64,3	66,4	68,4	71,9	74,5	77,1
Eurozóna	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: MMF, World Outlook Database (12. 7. 2011), <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata/index.aspx>, vlastní výpočet

Další ze základních makroekonomických ukazatelů je nezaměstnanost. Výsledky jasně ukazují na mnohem dramatičtější průběh transformace v Bulharsku než v České republice. Na druhé straně je potřeba zdůraznit, že vývoj nezaměstnanosti v ČR – zejména v prvním transformačním období byl zcela mimořádný a nezaměstnanost byla až do roku 1996 neobyčejně nízká. Pokud bychom srovnávali Bulharsko například s Polskem jako další zemí, která prošla šokovou terapií, tak by rozdíly nebyly ani zdaleka tak propastné.

¹⁵ Na tomto poklesu se velkou měrou podílela emigrace Bulharů do zahraničí, včetně velké části turecké menšiny. V prvních letech po pádu komunistické vlády se jednalo až o 150 tisíc lidí ročně.

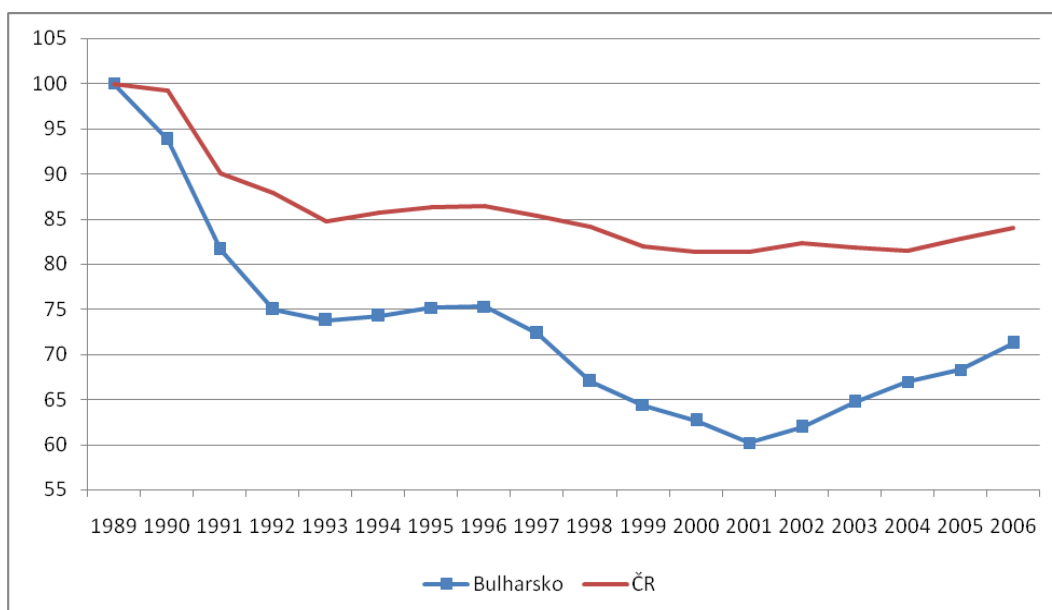
Graf č. 10: Míra nezaměstnanosti v Bulharsku a ČR jako procento pracovní síly v letech 1990-2006



Zdroj: *European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Selected economic indicators data*, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009)

Nicméně jeden další a zásadní rozdíl je v základním ukazateli nezaměstnanosti skryt. V Bulharsku mnohem více než v ČR poklesla zaměstnanost. V následujícím grafu vidíme, že oficiální zaměstnanost v roce 2001 dosáhla v Bulharsku jen 60 % úrovně z roku 1989. Mezi lety 1990 a 1999 se v průměru snižovala zaměstnanost v ČR asi o 1,9 % ročně, zatímco v Bulharsku o více jak 4 % (EBRD, 29. 4. 2009) Nutno podotknout, že ČR v tomto ukazateli dosahuje obecně dobré výsledky ve srovnání s ostatními transformujícími se zeměmi. Bulharský výsledek byl také ovlivněn poklesem bulharské populace.

Graf č. 11: Kumulovaná změna míry zaměstnanosti v Bulharsku a ČR; 1989 = 100



Zdroj: *European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Selected economic indicators data*, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009)

Mezi základní makroekonomické ukazatele dále patří vývoj inflace, který jsme v textu již několikrát zmiňovali. Čtenář tak jistě není překvapen velmi odlišným vývojem cenové hladiny v obou zemích. Z následující tabulky je patrné, že Bulharsku se nepodařilo inflaci plně zvládnout až do konce sledovaného období. Nicméně k výraznému zlepšení došlo po zavedení měnového výboru v roce 1997. Inflace po přechodovém roce 1998 poklesla na jednocifernou úroveň a tam zůstala po celý zbytek období.

Tabulka č. 12: Tempo růstu inflace – roční průměr v % v letech 1990-2006

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	
ČR	9,7	52,0	11,1	20,8	9,9	9,6	8,9	8,4	
Bulharsko	26,3	333,5	82,0	73,0	96,3	62,0	123,0	1 082,0	
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ČR	10,6	2,1	4,0	4,7	1,8	0,2	2,8	1,9	2,5
Bulharsko	22,2	0,7	9,9	7,4	5,9	2,3	6,1	5,0	7,3

Zdroj: European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Selected economic indicators data, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009)

Pro lepší představu čtenáře ještě uvádíme kumulované výsledky za celé období. Z tabulky můžeme vidět, že v ČR se ceny od roku 1989 do roku 2000 zvýšily téměř čtyřikrát, nicméně tento vývoj byl zcela nesrovnatelný s hyperinflačním vývojem v Bulharsku. Z předchozího je také zřejmé, že země by dosáhly dramaticky odlišných výsledků například v koeficientu utrpení (inflace plus nezaměstnanost) a podobně.

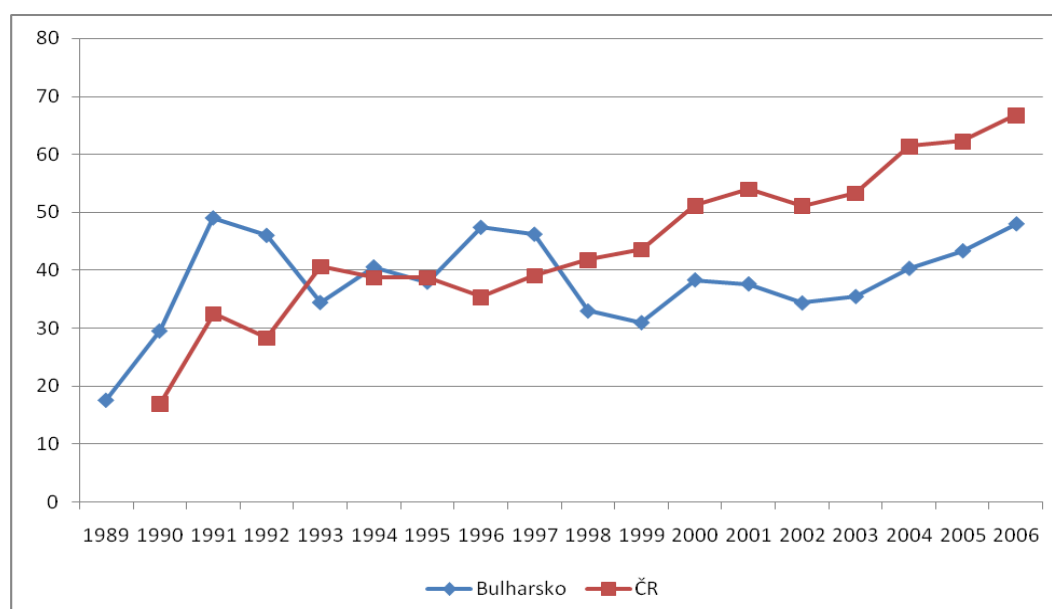
Tabulka č. 13: Kumulované procento růstu cenové hladiny ve vybraných letech 1989-2006; 1989=100

	1989	1990	1993	1996	2000	2003	2006
Bulharsko	100	126,30	1 723,89	12 225,04	195 451,05	227 241,30	271 762,67
ČR	100	109,70	223,79	293,60	373,91	399,54	428,99

Zdroj: European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Selected economic indicators data, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009)

V závěru kapitoly se ještě pozastavíme u několika ukazatelů vnější rovnováhy. V první z grafů můžeme vidět, že integrace Bulharské ekonomiky do světového hospodářství (měřená jako export k HDP) v průběhu transformace příliš nepokročila. Po počátečním vzestupu se následně udržovala přibližně na konstantní úrovni. Ve srovnání s tím se míra integrace české ekonomiky trvale zvyšovala.

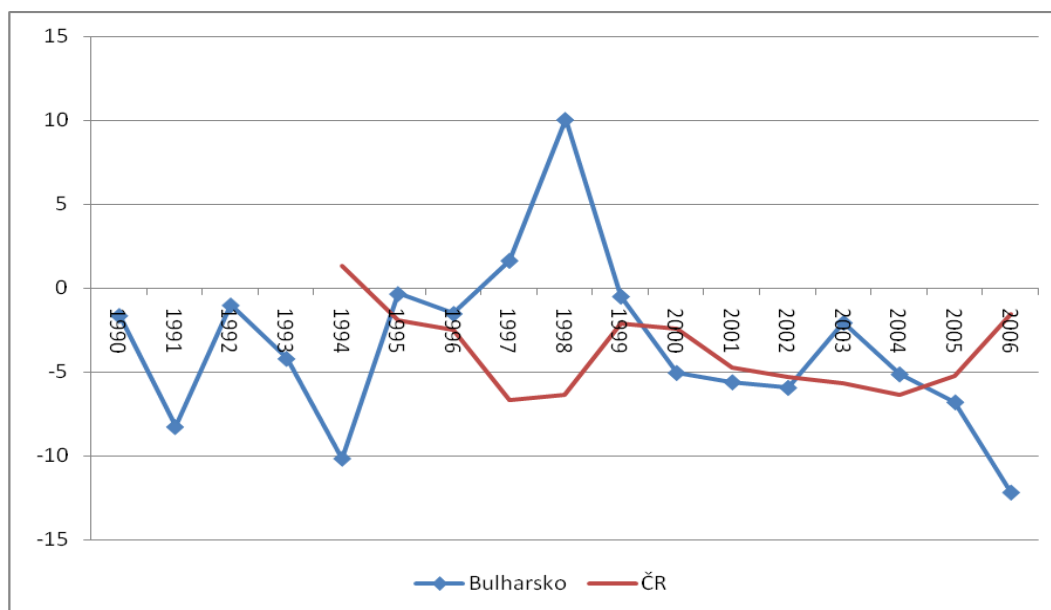
Graf č. 12: Export k HDP v Bulharsku a ČR 1989-2006 v %



Zdroj: EBRD, Selected economic indicators data, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009), vlastní výpočet

Kurzové změny se v průběhu 90. let odrazily na dramatickém vývoji běžného účtu platební bilance v Bulharsku. Období výrazných deficitů bylo vystřídáno velkým přebytkem v roce 1998. Český běžný účet byl ve sledovaném období vedle toho relativně stabilní a trvale v relativně mírném deficitu. V obou zemích došlo k přeměrování geografické orientace zahraničního obchodu. Mezi hlavními exportními partnery Bulharska na přelomu století byla Itálie, Německo a Řecko. V oblasti importů bylo (podobně jako v případě ČR) významné i Rusko.

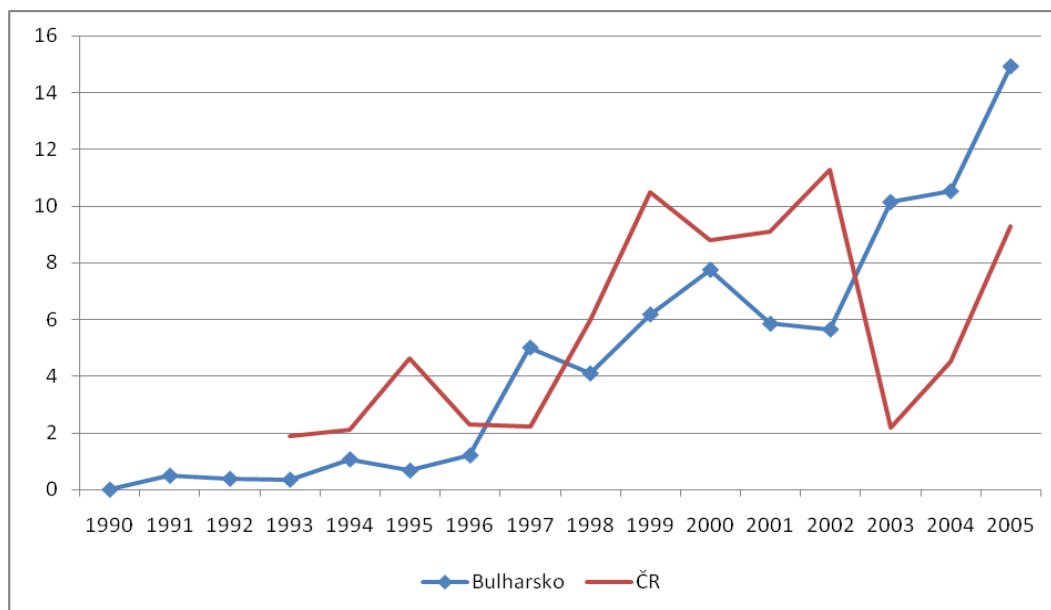
Graf č. 13: Běžný účet ku HDP v Bulharsku a ČR v letech 1990 až 2006 v %



Zdroj: EBRD, Selected economic indicators data, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009)

Další významnou charakteristikou vnější integrace je příliv zahraničního kapitálu v podobě přímých zahraničních investic (PZI). I v této charakteristice můžeme vidět výrazné rozdíly mezi oběma zeměmi; viz následující graf, který zachycuje příliv PZI jako procento HDP. Z grafu je patrné, že příliv PZI do Bulharska byl až do krize v roce 1996 minimální a většinu tohoto období nedosahoval ani jednoho procenta HDP. S měnovým výbojem a postupující privatizací se situace začala měnit a k výraznému vzestupu došlo zejména po roce 2002. Vedle toho příliv PZI do české ekonomiky byl nejvýraznější mezi lety 1998 a 2002.

Graf č. 14: Čistý příliv přímých zahraničních investic do Bulharska a ČR (jako % HDP) mezi lety 1990 a 2005

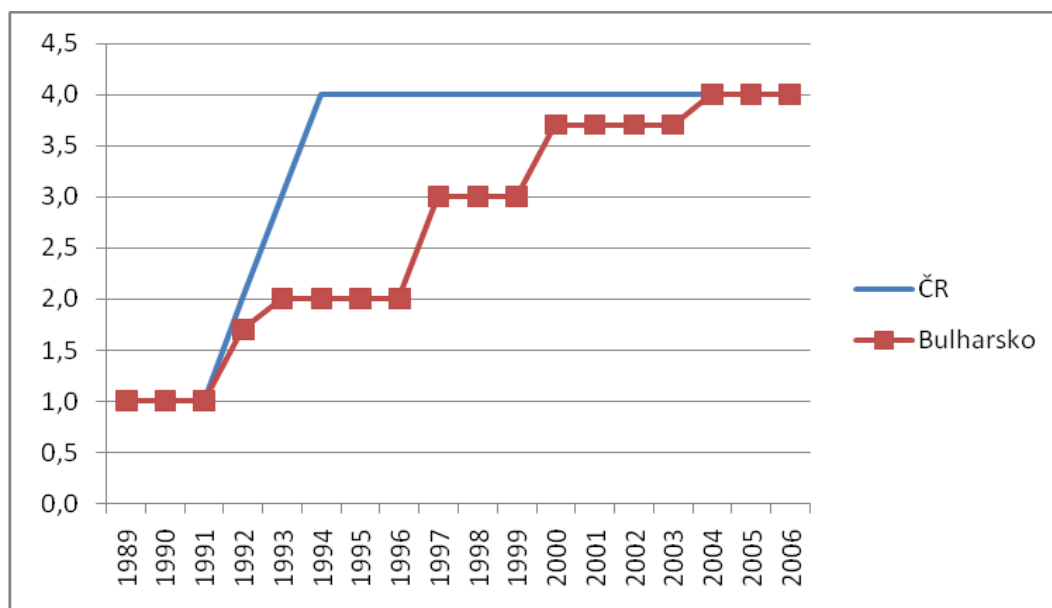


Zdroj: World Bank dataset

Závěr

Autor příspěvku chtěl na méně známém příkladu Bulharska poukázat na skutečnost, že postupovat gradualisticky a nebo alespoň nešokově nemuselo nutně přinést pozitivní hospodářské výsledky. Bulharské vlády neměly dostatečný mandát či odvalu k šokové terapii a proto postupovaly mnohem méně radikálně než jako tomu bylo v ČR (Československo) – resp. po prvních razantních krocích od této strategie ustoupily. Nutno zdůraznit, že ani tyto první kroky nebyly v souladu se základními parametry šokové terapie, protože bulharské vlády nebyly schopny udržet fiskální a ani monetární politiku restriktivní nebo alespoň v nějaké podobě stabilizující. Situace se následně ještě dále vyhroutil po roce 1994, kdy vláda BSS usilovala o další zpomalení reforem. Základní problémy bulharské ekonomiky ovšem dle názoru autora tkvěly v pomalém postupu privatizace a to jak podnikového tak i bankovního sektoru. A v celkové pomalé (gradualistické) změně ekonomického prostředí. Neefektivní a ztrátové státní podniky musely být subvencovány státními komerčními bankami. Ty následně musely dostávat prostředky od centrální banky a nebo z rozpočtu. Autor příspěvku tak souhlasí s autory, kteří se domnívají, že základem bulharských problémů v 90. letech byl nedostatečný postup reforem (například Mihov, 2001) – zejména pomalý postup privatizace. Ten můžeme velmi dobře vidět v následujícím grafu, který zachycuje EBRD index velké privatizace. Mohli bychom přitom argumentovat, že bulharské vlády měly více času připravit optimální tržní prostředí. Nestalo se tak. Příklad Bulharska jasně ukazuje, jak složité bylo v situaci pomalé privatizace ubránit se tomu, aby vláda nesubvencovala ztrátové podniky. Toto bylo jedno z významných témat české transformace, kdy někteří autoři například Mlčoch (2000) věřili, že stát je schopen zavést striktní pravidla, která by motivovala manažery státních podniků k vyšší efektivitě. V praxi se zdá jako pravděpodobnější, že by se v případě pomalé privatizace česká transformace mohla ubírat podobnou cestou jako bulharská – svědčí o tom (byť jistě atypický) postup v odložené privatizaci českého bankovního sektoru.

Graf č. 15: EBRD index velké privatizace ČR a Bulharsko 1989 - 2006



Index nabývá hodnot od 1-4,3. Čím vyšší číslo tím se prostředí více blíží vyspělým ekonomikám.

Zdroj: EBRD: Selected economic indicators data, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009)

Bulharský případ svědčí o tom, že přešlapování na místě, reverzní kroky v transformaci a snaha dělat populární (či populistickou) politiku (ještě ve větší míře než v ČR) dovedly bulharskou ekonomiku jen do stavu hyperinflace a hospodářského kolapsu v letech 1996/7. Cesta z této krize vedla jen přes drastickou restrikcí v podobě měnového výboru. Bulharsko tak do značné míry promarnilo 7 transformačních let gradualistickým postupem a čekáním na samovolné vyřešení hospodářských problémů. Svoji roli pravděpodobně sehrála i elementární neznalost ekonomické teorie a to i v kruzích bulharské akademické sféry. Tyto aspekt se následně plně projevuje například v kumulovaném ukazateli HDP. Po stabilizaci ekonomiky byl přítom průměrný růst bulharského HDP mezi lety 1998-2006 téměř 5 % ročně (EBRD, 29. 4. 2009).

Autor tohoto textu nezastírá, že počáteční podmínky hrály v průběhu transformace v obou zemích významnou úlohu – klíčovou roli sehrál zejména výrazně větší státní dluh v Bulharsku. Nicméně autor se domnívá, že takto složitá výchozí situace by měla za normálních okolností vést k větší restrikcí a k racionálnějšímu zacházení s prostředky. Bulharská společnost se ovšem na počátku transformace rozhodla jít cestou nejmenšího odporu, o čemž svědčí i výsledky prvních voleb – tj. vítězství post-komunistické levice, která slibovala bezbolestnou transformaci. Měli bychom také zmínit, že makroekonomická situace Polska v roce 1989 byla do velké míry podobné bulharské a Poláci si přesto zvolili cestu šokové terapie. Zdá se, že největším rozdílem mezi ČR a Bulharskem byla právě politická podpora, kterou měl transformační proces v ČR na počátku 90. let.

Literatura:

ANGELOV, I.: Lessons from the Bulgarian Transition in Reevaluating Economic Reforms in Centra and Eastern Europe since 1989 edited by L. Samuely, NIRA, Budapest, 1996, ISBN 963-04-6584-1

ARNONE, M., LAURENS, B.,J., SEGALOTTO, J.-F., SOMMER, M.: Central Bank Autonomy: Lessons from Global Trends, IMF Working Paper, 2007, WP/07/88

ARVAI, Z., VINCZE, J.: Financial crises in transition countries: models and facts, NBH working paper, 2000, number 6, ISBN 963-9057-78-9

BEAULIER, S.: Rhetoric vs. Reality Revisited, Mercatus Center at George Mason University, 2005, WP 54

BEREND, I. T.: From the Soviet Bloc to the European Union, Cambridge University Press, 2009, ISBN: 978-0-521-49365-9

BORENSZTEIN, E., DEMAKAS, D.,G., OSTRY, J.,D.: Empirická analýza poklesu produkce ve třech zemích východní Evropy, IMF Staff Pápera, March 1993 in BULÍŘ,A., JONÁŠ, J. Ekonomie reformy, Management Press, Praha, 1995, 1. vydání, ISBN 80-85603-84-5

BRISTOW, J.: Bulgaria in The Central & Eastern Europe Handbook, Prospects onto the 21st Century, edited by P. Heenan, M. Lamontage, Fitzroy Dearborn Publishers, London, Chicago, 1999, ISBN 1-57958-089-0

Bulgarian National Bank, (12. 7. 2011), http://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_download/s_monthly_exr_en.xls

CORICELLI, F.: Macroeconomic Policies and the Development of Markets in Transition Economies, CEU, Budapest, 1998, ISBN 963-9116-08-4

DABROWSKI, M.: Disinflation Strategies and their Effectiveness in Transition Economies in Disinflation in Transition Economies edited by M. Dabrowski, CEU Press, Budapest, New York, 2003, ISBN 963-9241-29-6

DIMITROV, V.: Bulgaria the uneven transition, Routledge, London, 2001, ISBN 0-41526729-3

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Selected economic indicators data, URL: <http://www.ebrd.org/country/sector/econo/stats/index.htm> (29. 4. 2009).

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Transition report 1998, London, 1998, ISBN 978-1898802150

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Transition report 1999, London, 1999, ISBN 978-1898802150

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Transition report 2000, London, 2000, ISBN 1-898802-17-3

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Transition report 2001, London, 2001, ISBN 1-898802-19-X

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Transition report 2003, London, 2003, ISBN 1-898802-23-8

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Transition report 2002, London, 2002, ISBN 1-898802-21-1

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Transition report 2004, London, 2004, ISBN: 1-898802-25-4

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): Transition report 2005, London, 2005, ISBN: 1-898802-30-0

- GROS, D., STEINHERR, A.: Economic Transition in Central and Eastern Europe, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 1. edition, ISBN 0-521-53379-1
- GULDE, A.-M.: The Role of the Currency Board in Bulgaria's Stabilization, International Monetary Fund, IMF Policy Discussion Paper, 1999, PDP 99/3
- HAVRYLYSHYN, O.: Avoid Hubris but Acknowledge Successes, Finance & Development, 2004, September
- HOLMAN, R.: Transformace české ekonomiky, Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha, 2000, ISBN 80-902795-6-2
- IANKOVA, E. A.: Eastern European Capitalism in the Making, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, ISBN 0-521-81314-X
- International Bank for Reconstruction and Development (IBRD): Bulgaria: crisis and transition to a market economy, World Bank, Washington, D.C., 1991, ISBN 0-8213-1894-2
- JEFFRIES, I.: Socialist Economies and the Transformation to the Market, Routledge, London and New York, 2003, ISBN: 0-415-07579-3
- KOLODKO, G., W.: Transition to a Market. Why Gradualism Works and Radicalism Fails?", Montenegrin Journal of Economics, 2005, Vol. 1, No. 1, July.
- KOUBA, L.: Selhání experimentální transformace bývalé NDR pohledem soudobých sociálně-ekonomických přístupů k teorii růstu, Ekonomický časopis, 2010, číslo 7
- KOŽUŠNÍK, Č.: Zamyšlení nad ekonomickou transformací, Politická ekonomie, 1997, číslo 1, str 59
- KRKOŠKA, L.: Transformace ve střední a východní Evropě: 1989-1999, Finance a úvěr, 1999, ročník 49, číslo 12, str 702 – 714
- LANGEWIESCHE, R.: Romania and Bulgaria in quest of development and integration, European Trade Union Institute, Brussels, June 1999, ISBN: 2-930143-49-5
- MADDISON, A.: Historical Statistics - <http://www.ggd.net/maddison/> (11. 10. 2008)
- MARANGOS, J. : Was Shock Therapy Really a Shock?, Journal of Economic Issues, 2003, roční 37, číslo 4
- MARANGOS, J.: Shock Therapy and its Consequences in Transition Economies, Development, 2005, ročník 48, číslo 2
- MARKIEWICZ, M.: Fiscal Policy and Desinflation in Transition Economies in Disinflation in Transition Economies edited by M. Dabrowski, CEU Press, Budapest, New York, 2003, ISBN 963-9241-29-6
- McMILLAN, J.: Reform: What Pace Works, Finance & Development, 2004, September
- Mezinárodní měnový fond (MMF), World Outlook Database, (12. 7. 2011), <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata/index.aspx>
- Mezinárodní měnový fond (MMF): Bulgaria: Selected Issues and Statistical Appendix, 2002, IMF Country Report 02/173
- Mezinárodní měnový fond (MMF): Bulgaria: Selected Issues and Statistical Appendix, 2004, IMF Country Report 04/177
- Mezinárodní měnový fond: Databáze IFS

- MIHOV, I.: The economic Transition in Bulgaria, 1989-1999 in Transition edited by Blejer M., I., Škreb M., The MIT Press, Cambridge Massachusetts, London, 2001, ISBN: 0-262-02505-1
- MITREV, K.: Bulgaria in Between State and Market edited by Lieberman, I.W., Nestor S.S. and Desai R.M, The World Bank, Washington, 1997, ISBN 0-8213-3947-8
- MLČOCH, L.: Úvahy o české ekonomické transformaci, Vyšehrad, 2000, 1. vydání, ISBN 80-7021-389-2
- RYCHLÍK, J.: Dějiny Bulharska, 2000, NLN, Praha, ISBN: 80-7106-404-1
- SCHNEIDER, F.: Shadow Economies of 145 Countries all over the World: What Do We Really Know?, CREMA, Working paper No. 2005-13
- SOJKA, M.: Deset let po česku: transformace, nerovnost a integrace in MLČOCH, L., MACHONIN, P., SOJKA, M.: Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989, Karolinum, 2000, 1. vydání, ISBN 80-246-0119-2
- STATTEV, S.: Bulgarian Economic Transition in Nineties in Recent Economic Developments and Problems in the Transition Economies, University of Macedonia, Thesaloniky, 2001, ISBN: 960-87012-0-1
- STIGLITZ, J.: Second-Generation Strategies for Reform for China, přednáška na Pekingské Universitě, 20. 7. 1998
- THIESSEN, U.: Aspects of Transition to Market Economies in Eastern Europe, Avebury, Aldershot, 1994, ISBN 1-85628-679-7
- Touche Ross, Sinclair Roche & Temperley: Doing business in Bulgaria, London, Kogan Page, 1993, ISBN: 0-7494-0689-5
- TROXEL, L.: Bulgaria in The Legacies of Communism in Eastern Europe edited by Z. Barany, I. Volgyes, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1995, ISBN: 0-8018-4997-7
- TŘÍŠKA, D.: Východiska, cíle a principy provedení kupónové privatizace, in sborník textů Kupónová privatizace, CEP, 2002, číslo 13, ISBN 80-86547-02-7
- VINTROVÁ, R.: Historické předpoklady a reálné perspektivy konvergence české ekonomiky k Evropské unii, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, 2006, studie číslo 7, ISBN 80-86729-19-X
- WYPLOSZ, Ch.: Ten Years of Transformation: Macroeconomic Lessons, World Bank Policy Research Working Paper, 2000, No. 2288.
- ŽÍDEK, L.: Transformace české ekonomiky. Praha, C. H. Beck, 1. vydání, 2006, ISBN: 80-7179-922-X.